

POVIJESNI IZVORI ZA ANTIČKU EPIGRAFIJU U DALMACIJI

Jadranka Neralić

UDK: 930.27(497.5 Dalmacija)“652“(093)

Izvorni znanstveni rad

Jadranka Neralić

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10, 10000 Zagreb

neralic@yahoo.it

Autorica prati razvoj proučavanja, sakupljanja i istraživanja antičkih epigrafskih spomenika na latinskom jeziku od prvih humanista i humanističkih zajednica aktivnih u Zadru, Trogiru i Splitu u prvoj polovici 15. stoljeća sve do generacije velikih imena naše arheologije Duje Rendića Miočevića, Mate Suića i Marina Zaninovića.

Ključne riječi: Dalmacija, Italija, latinska epigrafija, humanisti i humanistički krugovi u Zadru, Trogiru, Splitu, privatne zbirke natpisa, muzeji

Kao i mnoge druge discipline koje se bave poviješću i civilizacijom antičkih naroda, i epigrafija svoje korijene nalazi u prvoj polovici 15. stoljeća - u razdoblju kada se počinju javljati ljubav prema klasičnim starinama, istraživanjima baštine i ugledanje u uzore iz davne prošlosti. Interes za proučavanje epigrafskih spomenika, najvjerodostojnijih i najneposrednijih pisanih svjedočanstava o povijesti, vrlo se rano javio i počeo razvijati na jadranskom prostoru, i to u trokutu između Ankone, Zadra i Trogira s trojicom predstavnika europskog humanizma. To su: Cirijak Pizzicollis, *Ciriacus Picenicollis Anconitanus*, (Ancona, 1391. - Cremona, 1452.), Juraj Benja († između 19. kolovoza kada je sastavio oporuku i 31. kolovoza 1437.) iz Zadra i Petar Cipiko iz Trogira (1390.-1440.)¹.

1 Profesor antičke povijesti na berlinskom sveučilištu Theodor Mommsen (1817.-

Naime, početkom 15. stoljeća prisutnija je nego ikad opasnost od Turaka koji su prijetili osvajanjem prijestolnice Istočnorimskog Carstva gdje su se stjecala sva znanja srednjovjekovnog istočnog svijeta. Pad Konstantinopola pod tursku vlast 29. svibnja 1453. godine označio je početak emigracije istočnih intelektualaca prema odredištima u Italiji, osobito Veneciji i Firenci, čija se kulturna produkcija oblikovala u pasioniranoj potrazi, osobito u bogatim samostanskim bibliotekama, za starim rukopisnim kodeksima antičkih autora i njihovom izučavanju, u obnovljenoj pozornosti na antičke spomenike, povijest Rimskog Carstva i njegovih provincija².

1903.) govoreći o sadržaju epigrafske zbirke zabilježene u malom kodeksu koji se pod signaturom Lat. cl. XIV. n. 124, 4044, čuva u Biblioteci sv. Marka u Veneciji (*Marciana*), utvrdio je kako po pojavi humanizma Dalmacija nimalo ne zaostaje za drugim talijanskim provincijama ("In Dalmazia autem longe aliter evenit; haec enim per ea maxime saecula quasi pars et provincia Italiae fuit" u: *Corpus inscriptionum latinarum* [dalje CIL] sv. III/1, Berlin 1873, str. 271. Giuseppe Praga, "Indagini e studi sull'umanesimo in Dalmazia. Ciriaco de Pizzicolti e Marino de Resti" u: *Archivio storico per la Dalmazia* 7 (1932), vol. XIII, fasc. 78, str. 262-280, ovdje 263-266. Bratislav Lučin, "Kodeks Petra Cipika iz 1436." u: *Živa antika* 57 (2007), str. 65-85.

2 John Monfassani, *Byzantine scholars in Renaissance Italy: Cardinal Bessarion and other émigrés: selected essays*. Aldershot, Hampshire, Great Britain; Brookfield, USA, Variorum 1995; Guglielmo Cavallo - Valentino Pace et al., *I Bizantini in Italia*. Milano 1982.; Chryssa Maltezou, "Profughi Greci a Venezia dopo la caduta di Costantinopoli: tra mito e realtà" u: *L'Europa dopo la caduta di Costantinopoli: 29 maggio 1453*. Atti del XLIV Convegno storico internazionale. Todi 7-9 ottobre 2007. Centro italiano di Studi sul basso medioevo - Accademia Tudertina. Centro di studi sulla spiritualità medioevo dell'Università degli studi di Perugia. Fondazione Centro italiano di studi sull'alto medioevo. Spoleto 2008, str. 355-374. Znameniti je talijanski humanist i pravnik Coluccio Salutati (1331.-1406.) bio blizak prijatelj Francesca Petrarke i tajnik papa Urbana V. i Grgura XI. Firentinskim je kancelarom postao 1375. godine. Poggio Bracciolini (1380.-1457.) tajnik je pape Ivana XXIII., a od 1453. godine i kancelar u Firenci. Neposredno po dolasku u Rim, 1403. godine, izvijestio je Coluccia Salutati o pronalasku novih antičkih natpisa. Njegova zbirka klasičnih natpisa objavljena oko 1430. godine sadrži 86 natpisa, od kojih prva 34 potječu iz prijepisa einsiedelnskog rukopisa koji je pronašao u samostanu Sankt Gallenu, dok je ostale prepisao sam tijekom ovoga svojega rimskog boravka. Ovim je djelom upozorio na važnost klasičnih natpisa za paleografiju, ortografiju, lingvistiku i historiografiju. Bratislav Lučin, *Jedan model humanističke recepcije klasične antike: In epigrammata priscorum commentarius Marka Marulića*. doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 2011, str. 17. U samostanskim je bibliotekama po Njemačkoj, Švicarskoj i Francuskoj otkrio brojna djela klasične latinske književnosti. Tako je u samostanu Cluny otkrio Ciceronove govore *Pro Sexto Roscio Amerino* i *Pro Murena*; Kvintilijanovo glavno djelo *Institutio oratoria*, zapušteno, ali

Mnogi su stizali i u Dalmaciju, neki izravno iz Bizanta, neki iz Italije. Bježeći pred osvajačem ponijeli su sa sobom svoje biblioteke s djelima pisanim grčkim jezikom i mnoga znanja koja zapadno-europskom znanstvenom svijetu nisu bila poznata. Svojim su učenicima u novoj domovini prenosi grčku kulturu i jezik, pobuđujući u njima zanimanje za materijalne ostatke antičkih građevina, osposobljavajući ih da čitaju i prevode grčke tekstove. Tako je u Dubrovniku djelovao Ksenofont Filelfo, sin Francesca Filelfa (1398.-1481.) i Theodore Chrysoloras iz Firence, koji je 1460. godine postao sekretarom Dubrovačke Republike. Oženio se Dubrovkinjom, stekao dubrovačko građanstvo te ostatak života proveo u Dubrovniku. Na taj su način dubrovački humanisti imali izravnu vezu s grčkom kolonijom u Firenci³.

Za razvoj humanističkih tendencija u našim su srednjovjekovnim gradovima uz obalu Jadranskoga mora postojali uvjeti vrlo slični onima u Italiji. Neprekinuta duga tradicija i materijalno blagostanje viših slojeva društva, veze trgovaca i pomoraca s Italijom, omogućili su bogatiji i intenzivniji kulturni život u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru pa se u njima i koncentrirao humanistički rad. Mnogi su mladići iz bogatijih obitelji odlazili na školovanje u sveučilišne centre u Italiji - Bolognu, Padovu, Rim i tamo stjecali humanističko obrazovanje. Isto su tako solidno obrazovani talijanski pojedinci u skladu s kozmopolitsko-migracijskim karakterom humanizma odlazili u zemlje na području mletačkog suvereniteta. S dobrim poznavanjem latinskog jezika u dalmatinskim su gradovima djelovali kao javni bilježnici, kancelari, egzaminatori notarskih spisa, sudci i nastavnici u školama, poučavali klasični latinski jezik i *artes liberales*. Ti su stranci često bili pretpostavljani domaćima kako njihova aktivnost ne bi jednostrano utjecala na unutrašnju politiku i gradski život. Među nastavnicima u dalmatinskim gradovima istaknuti su huma-

ipak cjelovito, otkrio je 1416. godine na dnu samostanskog tornja u švicarskom Sankt Gallenu; zahvaljujući poslovnim vezama Cosima de'Medici 1430. godine, saznao je i o izgubljenim *Dekadama* Tita Livija u danskom samostanu Sorøu; pronašao je i fragment "Argonautica" Valerija Flaka te povijesno djelo Amijana Marcelina. O njegovim otkrićima rukopisa vidi Remigio Sabbadini, *Le scoperte dei codici latini e greci ne'secoli XIV e XV*, sv. 1, Firenze 1905, str. 77-85. Humanist Niccolò de Niccoli (1363.-1437.) je posjedovao biblioteku od preko 800 kodeksa koja je postala osnova Biblioteke Marciane pri samostanu sv. Marka u Firenci.

3 Zdenka Janeković-Römer, "O utjecaju bizantske kulture u renesansnom Dubrovniku i Dalmaciji" u: *Annali Dubrovnik* 44 (2006) str. 7-24, ovdje 11.

nisti Paladije Fusko, *Palladius Fuscus*, (Padova oko 1450. - Koper, 1520.)⁴, Philippo Diversi, *Philippus de Diversis de Quartigianis*, (Lucca, kraj 14. st. - † nakon 1455.)⁵, Tideo Acciarini (Sant'Elpidio oko 1430/40. - † nakon

4 Paladije Fusko je krajem 15. i početkom 16. stoljeća boravio u Dalmaciji kao profesor pjesništva i retorike. Sedamdesetih i osamdesetih godina je učitelj u Šibeniku gdje poučava gramatiku, retoriku, latinski i grčki jezik. Prijateljvao je sa Šimunom i Jurjem Divnićem, Jakovom Naplavčićem, Petrom Tavelićem, Jurjem Šižgorićem. Fuskov šibenski učenik Ivan Polikarp Severitan preveo je s grčkog na talijanski jezik djelo *Commentaria in Isocratis moralem philosophiam*. U Trogiru je prijateljvao sa sinom Petra Cipika, Koriolanom (1425.-1493.), koji je putujući na Levant s prijateljem Petrom Mocenigom opisao grčke spomenike i povijesna mjesta. Fusko je poučavao Koriolanove sinove Alojzija, Ivana, Jeronima i Petra. Od 1493. do 1516. godine Fusko je učitelj u Zadru gdje je već djelovao i Nardino della Celina iz Furlanije. Godine 1496. objavljeno je Fuskovo izdanje Katula s komentarima, koje je nesumnjivo privuklo pozornost humanista u Splitu i Trogiru. Julia Haig Gaisser, "Catullus, Gaius Valerius" u: *Catalogus translationum et commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, vol. VII (ur. Virginia Brown, Paul Oskar Kristeller, F. Edward Cranz), The Catholic University of America Press, Washington 1992, str. 197-292, ovdje 239-243. Miroslav Kurelac, "Paladije Fusko - *Palladius Fuscus*: život i djelo" u: *Paladije Fusko, Opis obale Ilirika*, priredila, prevela i komentirala Bruna Kuntić-Makvić, uvodnu studiju napisao Miroslav Kurelac, Latina et Graeca, knj. XIX, Zagreb 1990, str. 5-76. Cvito Fisković, "Prilog životopisu Marka Marulića" u: *Baština starih hrvatskih pisaca*. Split, Čakavski sabor, 1978, str. 64-87, ovdje 68.

5 Svojim se radom dvadesetih godina 15. st. istaknuo kao učitelj u Veneciji pa ga je Dubrovačka vlada pozvala u Dubrovnik gdje je kao *artium doctor* radio od 1434. do 1441. godine. Reformirao je dubrovačku Gramatičko-retoričku školu, kasniji *Collegium Ragusinum*. U Dubrovniku je napisao djela *Oratio in funere Sigismundi imperatoris*, *Oratio in laudem Alberti regis*, *Oratio in funere Alberti regis* te najvažnije *Situs aedificiorum, politicae et laudabilium consuetudinum inclytae civitatis Ragusii ad ipsum Senatam*" (Opis položaja, zgrada, državnog uređenja i pohvalnih običaja slavnog grada Dubrovnika, posvećen njegovom Senatu). Prema rukopisu koji se tada čuvao u Zadru, tekst je prvi objavio Vittaliano Brunelli 1882. godine; prijevod na hrvatski jezik objavio je Ivan Božić 1973. godine u trećem svesku časopisa *Dubrovnik*. "Filip de Diversis i njegovo djelo" (biografija: 75-80). Stanko Kokole, "Cyriacus of Ancona and the Revival of Two Forgotten Ancient Personifications on the Rector's Palace of Dubrovnik" u: *Renaissance Quarterly* 49 (1996), str. 225-267. Prema najstarijem sačuvanom predlošku koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku novo dvojezično izdanje ovoga djela pripremila je Zdenka Janeković-Römer, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*. Zagreb, Dom i svijet, 2004; Ista, „A newly discovered autograph by Filippo de Diversi (Philippus de Diversis) from 1455: the epistles of St. Jerome, St Augustine and others“ u: *Dubrovnik Annals* 15 (2011), str. 67-117; *Filip de Diversis, Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*. ur. Zdenka Janeković-Römer, Zagreb-Dubrovnik, 2001.

1490.)⁶ Oko njih se stvorio krug prijatelja, učenika i suradnika koji su se lako pronalazili i prepoznavali čak i nakon što bi napustili kraj u kojem su se školovali. Održavali bi žive osobne veze međusobno razmjenjujući ideje, polemike, poslanice i svoja rukopisna djela. Česte su bile i veze među pojedinim krugovima.

Juraj Benja, *Georgius Begna*, († između 19. kolovoza, kada je sastavio oporuku, i 31. kolovoza 1437.) bio je vlasnik kodeksa koji su danas raspršeni po brojnim europskim bibliotekama od Vatikana⁷ i Venecije do Pariza i Oxforda⁸. Poput svojih suvremenika iz Firence i on je po samostanskim bibliotekama tražio stare zaboravljene rukopise i prepisivao ih dobro oblikovanim humanističkim pismom s tek ponekim tragom staroga gotičkog pisma. U svojoj je kući imao pravi skriptorij u kojem je sam pripremao pergamene; proučavao je i antičke spomenike i prepisivao natpise. Dopisivao se s najvažnijim intelektualcima svoga vremena a prijateljima je poklanjao dokumente, natpise, spomenike, tekstove starih autora⁹. Tako je 1. veljače 1435. godine svome trogirskom prijatelju Petru Cipiku poklonio niz biografija važnih povijesnih osoba iz djela *De viris illustribus* pseudo-Seksta Aurelija Viktora (do f. 37v) kojega je vlastoručno prepisao na prvih 37 folija malog kodeksa danas u Biblioteci Marciani u Veneciji¹⁰. Svoje je slobodno

6 Dvadeset je godina djelovao u Splitu i Dubrovniku, a među njegovim su učenicima bili Marko Marulić i Ilija Tuberon Crijević. Autor je djela *De animorum medicamentis*.

7 Theodor Mommsen (CIL III, str. 272) dopušta da bi rukopis koji se čuva u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci pod signaturom Vat. lat. 6875, koji naziva *Iadestinus antiquus* mogao biti Benjino djelo. U njemu se nalazi 60 natpisa koji su zapisani i u Codex Tragurinus, ali donosi i mnogo novih nezabilježanih. Podatak da je jedan natpis iz ovog rukopisa pronađen 1446. godine, ovu Mommsenovu mogućnost pobija. Bratislav LUČIN, o.c. (bilj. 2), str. 26-27.

8 Venecija, Biblioteka Sv. Marka, Cod. lat. Cl. 14. n. 124 (4044), kodeks kojega je Juraj Benja poklonio Petru Cipiku. Giuseppe Praga, "Indagini e studi sull'umanesimo in Dalmazia: Il Codice Marciano di Giorgio Begna e Pietro Cippico" u: *Archivio Storico per la Dalmazia*, 6 (1932), vol. XIII, fasc. 77, str. 210-218.

9 Giuseppe Praga, o.c. (bilj. 7), ovdje 213. Jedan je nedovršeni kodeks s Laktancijevim djelom zajedno s pripremljenim papirom oporučno ostavio Barnabi iz Camerina koji je još početkom 1438. godine bio profesor gramatike u Zadru, a nešto kasnije je postao komunalni kancelar u Ankoni.

10 Vanja Kovačić, "Giorgio Begna e Pietro Cippico. 77. Codice Marciano" U: *Tesori della Croazia restaurati da Venetian heritage inc.*, Venezia, edizioni multigraf, 2001,

vrijeme Benja često provodio u biblioteci samostana sv. Krševana koji je pod upravom opata Petra Krišave (Crissava) (1421.-1447.)¹¹ postao stjecištem intelektualaca i ljubitelja klasičnih starina, učenih Zadrana i stranaca prolaznika. Za samostansku je biblioteku oko 1430. godine opat Krišava napisao¹² *unum librum recollectarum*, a sačuvan je i podatak da je na svoj trošak dao obnoviti oštećene i zapuštene kipove sa slavoluka Melije Anijane (CIL III 2922). Restauraciju ovog spomenika datirao je drugom godinom 553. olimpijade. Natpis je u vrijeme svoga boravka u Zadru zabilježio Ciriaco di Filippo Pizzicolti, a kasnije je izgubljen¹³.

Humanističko-renesansni krug koji visoko cijeni i klasični latinski izričaj, u kojem je bilo svećenika, laika, bilježnika, liječnika, u Zadru je

str.185-186: "Alla fine del f. 37r sono riportati il nome dell'autore, la dedica e la datazione, dati che confermano che si tratta del nobile zaratino Giorgio Begna e che fu lui a donare il libretto all'amico petro cippico da traù: "Georgius Begna excrispsit suo optimo et amantissimo amico petro cepioni tragurino, jader mccccxxxiii, kl. febr."

11 Giuseppe Praga, "Lo "scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara" u: *Archivio storico per la Dalmazia*, vol. VII, fasc. 39, Zadar 1929, ovdje 140-141. Opat Krševan de Soppe, koji je nakon mletačkog osvajanja 1409. godine prognan iz Zadra, podnio je 1419. godine u papine ruke preko svoga pravnog zastupnika u Rimskoj kuriji, beneventanskog klerika Giovannozza Coronata (*Iohannutius de Coronato*), ostavku na mjesto opata. To je otvorilo put kako bi 7. svibnja 1421. godine papa Martin V. opatom imenovao zadarskog patricija Petra, sina Krševana Krišave, doktora kanonskog prava i redovnika u mletačkom samostanu sv. Nikole na Lidu (Vatikanski tajni arhiv [dalje: ASV], Reg. Lat. 217, ff. 135v-136v). Već je 15. svibnja dobio dozvolu da bude zaređen u crkvene redove izvan kanonski određenog vremena, te posvećen za opata. (ASV, Reg. Lat. 212, f. 5v). Od svog je oca oporučno naslijedio treći dio knjižnice koja se sastojala od dvadeset sedam knjiga. Nakon smrti opata Krišave opatija je u komendatarnu upravu 30. prosinca 1447. godine predana Petru Barbu, nećaku pape Eugena IV. i kardinalu đakonu rimske crkve sv. Marije Nove, budućem papi Pavlu II. (1464.-1471.) (ASV, Reg. Vat. 406. ff. 244v-245r).

12 Nikica Kolumbić „Zadarski humanistički krug u okviru samostana Sv. Krševana”, u: *1000 godina samostana Svetog Krševana u Zadru*, prilozi znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar, 1990., str. 141-151.

13 Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar 1981, 201. CIL III pars. I. p. 377: "Denique in exemplis quibusdam Cyriacanis (ed. Mut. Vind. Lib. f. 155) haec subnotatur: DLIII olympiadis anno II Petrus Cresil. f. Cresiavius Iad. divini iur. doct. ac b. mat. et Iadert. patroni Chrisonorii ecclesiae vener. abb. arc. plir. temp. lab. et longa pa... maior. incur. obscure atque indign. oppress. proprio sumptu hodie ibid. novemb. ad pristinam su. faciem splend. q. restituit".

nastavio djelovati i nakon smrti Jurja Benje i Petra Krišave, osobito pod utjecajem venecijanskog plemića Mafeja Vallaressa¹⁴ čvrsto povezanog s najvišim predstavnicima Rimske kurije. Zahvaljujući njegovu epistolarnom kodeksu koji se čuva u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci saznajemo o spomenicima sa zadarskog područja koji su obogatili zbirku strastvenog sakupljača antičkih spomenika, kardinala Petra Barba (papa Pavao II., 1464.-1471.).¹⁵ Nadbiskup Vallaresso se u Zadru osobito istakao i svojom graditeljskom djelatnošću: vlastitim je sredstvima za katedralu sv. Stoši-

14 Nadbiskupom je imenovan 1. srpnja 1450. godine, a nakon njegove smrti, za nasljednika mu je 19. prosinca 1494. imenovan osorski biskup Giovanni Robobelli (Conradus Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta*. Monasterii MDCCCXCIV, sv. II, str. 166). Jadranka Neralić, "Several judicial cases in the court of Maffeo Valaresso. Zadar and its Church in the first half of the 15th century" u: *Review of Croatian history* 3 (2007), str. 271-292.

15 Tako je 7. prosinca 1459. godine kardinalu Barbu poslao "... aliquod nummos antiquitatis superstitis videlicet medalias aureas numero XVIII. nonnullas quoque argenteas cum certis corniolis que quidem licet sint vilia et abiecta ac tanto domino penitus indigna ...": Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 1809, ff. 411-412. O kolekciji kardinala Barba (pape Pavla II.) vidi i: Radoslav Tomić, "Prilog proučavanju Škrinje sv. Šimuna i pojava renesanse u Zadru. (Medaljon Apolon i Marsija na reljefu Tome Matinova) u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005), str. 75-92, ovdje 79-81. Dio papine kolekcije otkupio je i Lorenzo de' Medici iz Firence, još jedan veliki ljubitelj antičkih spomenika i starih rukopisa. Melissa Meriam Bullard, "Possessing antiquity: agency and sociability in building Lorenzo de' Medici's gem collection" u: *Humanism and Creativity in the Renaissance. Essays in Honor of Ronald G. Witt*. ed. by Christopher S. Celanza and Kenneth Gouwens. Brill, Leiden-Boston 2006, str. 85-111: "In the fifteenth century, before a true market that commoditized antiquities had emerged, collecting rare and precious gems, coins, medals, and sculpture involved considerably more than simple sales transactions. When restored to their fuller historical context, trophy pieces such as Lorenzo de' Medici's "Tazza", "Sigillo", and "Ark" tell much about how they functioned as virtuous objects that reflected not only their owners' cultural tastes and domestic setting but also Renaissance finances, social relations, and even diplomacy. Precious antiquities might secure loans, bestow honor, shore up reputations, or become fascinating conversation pieces. The acquisition of the Medici gems had engaged several agents in complex negotiations that intertwined with the important political and diplomatic events of the day. Fundamentally, however, these objects brought pleasure and helped cement bonds between educated friends and acquaintances who shared a fascination in a noble and respected past that communicated to them directly through its physical remnants. In the Renaissance to possess antiquity meant to be conversant both in the languages of a distant past and in the idiom of the contemporary world that those objects helped bridge and in which they played a vital and living role." (str. 111).

je dao izgraditi zvono a 1490. godine dao je obnoviti orgulje; u temeljitoj je obnovi nadbiskupske palače angažirao vodeće umjetnike i graditelje.¹⁶ Među zadarskim se humanistima ističu i kanonici Šimun, sin Matejev,¹⁷ Matej Sturičić Sturarius,¹⁸ Martin Mladošić, Petar Ceretanus¹⁹, opat sa-

16 Tomislav Raukar - Ivo Petricioli - Franjo Švelec - Šime Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*. [Prošlost Zadra knjiga III], Zadar, Narodni list. Filozofski fakultet, 1987, str. 171-172. Ivo Petricioli, "Prilozi poznavanju renesanse u Zadru" u: Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti 6 (1969), str. 85-96, XXI table.

17 U oporuci koju je sastavio 5. veljače 1468. godine na hrvatskom jeziku svojim je prijateljima ostavio neka klasična djela ("...Item reliquit Ser Paulo de Georgiis unum suum Luchanum. Item reliquit suprascripto Ser Antonio de Grisogonis unum suum Valerium. Et Ser Mauro filio dicti Ser Antonii reliquit suas Trayedias cum suo commento super Trayedias. Item reliquit supradicto presbitero Nicolao primicerio transitum Sti Hieronimi...", a sve druge svoje knjige ostavio je kleriku Šimunu. Petar Runje, "Knjige glagoljaša Zadarske nadbiskupije u srednjem vijeku" u: *Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007), str. 151-184, ovdje 171, bilj. 112.

18 Kao "archipresbiter Mateus Damianich, vikar nadbiskupa Mafeja Vallaressa i canonicus ... archiplebanus ecclesie sancte Marie Holivarum" spominje se u jednom dokumentu od 5. rujna 1471. godine povodom rasprave održane ispred vrata nadbiskupske palače o obnovi crkve Gospe Maslinske (Sv. Marije *ultra portum*) u zadarskom predgrađu Belafuža, gdje se nalaze njegov nadgrobni spomenik koji je izradio Nikola Firentinac i kruna cisterne s njegovim grbom. Ivo Petricioli, "Ruke kanonika Sturariususa. Prilog Nikoli Firentincu" u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 39 (2001-2002), str. 303-310, ovdje 308-309.

19 Kanonikom je imenovan 23. listopada 1455. godine (ASV, Reg. Vat. 465, ff. 128v-129r). U pismu kojim ga papa Nikola V. imenuje svojim akolitom i kapelanom, spominje se kao *de nobili genere procreatus, Iadrensis et Sibenicensis ecclesiarum canonicus*. Datum njegove smrti možemo pretpostaviti zahvaljujući seriji papinskih pisama koja započinje 15. prosinca 1461. godine (ASV, Reg. Lat. 575, ff. 301r-302r.: Pio II. je zadarske crkve sv. Mihovila, sv. Kuzme i Damjana i sv. Apolinara koje je Ceričanin posjedovao, na preporuku kardinala Petra Barba rezervirao Puljaninu Bartolomeju Honocausu, koji je njegov *familiaris continuus commensalis*, odnosno Reg. Lat. 570, ff. 186r-187v: imenovanje Ante *Dominicha* zadarskim kanonikom nakon smrti papinog akolita i kapelana Petra Ceričanina), nastavlja se pismom od 13. veljače 1462. godine (ASV, Reg. Vat. 518, ff. 46v-47r) kojim Pio II. opatu sv. Krševana Deodatu Venieru povjerava istragu oko njegove vrlo bogate ostavštine i sastavljanje inventara, te još jednim pismom od 24. prosinca 1463. godine (ASV, Reg. Vat. 519, ff. 19v-20v) upućenom opatu Venieru s ovlaštenjem da izopći sve one koji su otuđili ili na bilo koji način "raznijeli" Ceričaninovu imovinu koja bi, budući da je umro bez dozvole da oporučno može raspolagati svojom imovinom, po pravu, *ius spoli*, pripadala Apostolskoj Komori.

mostana sv. Krševana Deodat Venier (†1485)²⁰, svećenik i gradski notar Jeronim Vidulić (†1499)²¹. U susjednom su Ninu djelovali kanonik Filip de Rosatis i biskup Grgur Divnić (1475.-1523.) koji se, poput čitavog niza ninskih biskupa 15. stoljeća, zbog nezdrava zraka preselio u Zadar.

Drugi dio Benjinog rukopisnog kodeksa sadrži biografije Bruta, Marka Antonija i Cezara prema Ciceronovim Komentarima, pisma sv. Jerolima, komentare na proroka Izaiju, pisma sv. Pavla Efežanima (ff. 108v-120v), Hipokratovu zavjernicu (f. 138v), karte Liburnije i Dalmacije antičkog geografa Klaudija Ptolemeja Aleksandrijskog (ff. 129v, 135r) i konačno, prijepise 203 antička natpisa iz Italije, Bizanta, Male Azije, Cipra i Dalmacije (Osora, Solina, Splita, Trogira, Zadra, Ankone, Fana, Riminija). Ova jedinstvena zbirka antičkih natpisa djelo je Trogiranina Petra Cipika, jednog od prvih humanista i epigrafičara na dalmatinskoj obali i u Europi, ljubitelja antike i prepisivača kodeksa pisanih latinskim jezikom. Interes za epigrafiju ovoga trogirskog aristokrata i pristalice mletačke vlasti dovodi se u vezu sa službom zapovjednika trogirske galije u borbama protiv Genovežana 1431. godine, koji je na svojim putovanjima i ratovanjima vidio i pozorno prepisivao natpise i opisivao kulturne spomenike raznih naroda i raznih razdoblja.²²

Trogirska je obitelj Cipiko posjedovala brojne kodekse, a mnoge od njih je vlastitom rukom prepisao sam Petar. Osim ovoga koji se čuva u biblioteci sv. Marka (Lat. cl. XI, n. 124, colloc. 4044), danas poznajemo još dva kodeksa, Petrova autografa. Jedan, nastao tijekom 1436. i početkom 1437. godine na 67 pergamentnih listova, pisan humanističkim pismom, nalazi se u Zbirci sakralne umjetnosti u Župnom uredu u Trogiru (M 181), sa-

20 Josip Kolanović, «Liturgijski kodeksi svetokrševanskog opata Deodata Venijera». *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*. XXIX-XXX (1983): 57-84. Eduard Peričić, «Samostan svetog Krševana kroz lik i djelovanje njegovih opata», u: *1000 godina samostana sv. Krševana u Zadru*, priredio Ivo Petricioli, Zadar 1990, 79-108.

21 Vinko Valčić, «Jerolim Vidulić, nastariji hrvatski pjesnik Zadra» u: *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1 (1955), str. 81-92.

22 Venecija, Biblioteca Marciana, Cod. lat. Cl. 14. n. 124 (4044). U dijelu kodeksa prepisanog Petrovom rukom (na ff. 37v-38) nalazi se jedna pjesma Tommasa Seneke iz Camerina (oko 1391.-1462.). Giuseppe Praga, op. c. (bilj. 7) str. 212; Ivo Babić, «Opоруke Pelegrine, Petra i Koriolana Cipika» u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30 (2006), str. 29-49; Bratislav Lučin, «Marul, Katul i trogirski kodeks Petronija. (Codex Parisiensis Lat. 7989 olim Traguriensis)» u: *Colloquia Maruliana* XVI (2007), str. 5-44, ovdje 8 i bilj. 7.

drži djela Lukijana, pseudo-Plutarha i Platona u latinskom prijevodu, te nekoliko tekstova Cicerona i Leonarda Brunija, (predgovore prevoditelja s grčkoga) i nekoliko kraćih tekstova na grčkom i latinskom. Drugi, koji sadrži Ciceronova djela *Philippicae* i *Topica*, nalazi se u oxfordskoj biblioteci Bodleiana (MS. Canon. Class. Lat. 224), a premda nosi Petrov kolofon iz 1438. godine, mogao je pripadati Jurju Benji. Djela koja su prepisana u ovim kodeksima upućuju na to da je Petar posjedovao aktualna znanja o humanističkim studijima; govore o Petrovim interesima za političke, obrazovne i retoričke teme, a grčki tekstovi u prijevodu predstavljaju vjerojatno najranije svjedočanstvo o humanističkom interesu za ovaj jezik na istočnoj jadranskoj obali²³. Njegovo sabiranje tekstova pokazuje da je intenzivno sudjelovao u entuzijazmu koji je spajao rimske kardinale, firentinske magnate koji ne skrivaju vladarske ambicije i humanističke promicatelje obnove interesa za antiku u srednjoj i sjevernoj Italiji²⁴.

Ciriaco di Filippo Pizzicolti učen je humanist, uspješan trgovac, stručnjak za epigrafiku i antičku grčku kulturu i osebujni putnik koji je već u ranoj mladosti vidio egipatske piramide i maloazijske spomenike, a u Dalmaciji je vrlo kratko boravio već tijekom 1417. godine kada je sreo admirala mletačke mornarice Petra Loredana pod čijim će zapovjedništvom vojevati i Petar Cipiko. Između 1418. i 1419. posjetio je Pulu i prepisao velik broj tamošnjih epitafa. Vraćajući se 1426. godine iz posjeta Rodosu, Bejrutu, Damasku, Kiru i Mitileni, posjetio je i Dubrovnik gdje je sakupio veliku količinu natpisa, rukopisa i drugih antikviteta²⁵. Nakon što je krajem svibnja 1433. godine po rimskim antičkim spomenicima proveo cara Sigismunda Luksemburškog, krajem 1435. godine nastavio je putovanja po Dalmaciji koja su potrajala sve do kolovoza 1436. godine “*toto decembri et a Ianuario ad Augustum anni 1436 itu et reditu lustravit Dalmatiam*”. Tada

23 Bratislav Lučin, o. c. (bilj. 1), str. 68-69; Isti, o.c. (bilj. 2), str. 28.

24 Marko Spikić, “Razmjena spoznaja o antici u poslanicama hrvatskog humanizma 15. stoljeća” u: *Colloquia Maruliana* XVIII (2009), str. 63-79, ovdje 69.

25 Zdenka Janeković-Römer, o. c. (bilj. 3) str. 11-12. Cirijakov boravak u Dubrovniku 1441. i 1443. godine nije među Dubrovčanima znatnije utjecao na razvoj zanimanja za epigrafiju. Tu je ponovno sreo svog prijatelja Marina Rastića kojega je kao člana dubrovačkog poslanstva radi obnove trgovačkog ugovora dvaju gradova dočekao 1440. godine u Ankoni. Rastić je vjerojatno imao važnu ulogu u Malom vijeću koje je u vrijeme njegova zimskog boravka u Gradu 1443.-1444. donijelo odluku da njemu povjeri sastavljanje dvaju javnih natpisa: na kneževu dvoru i velikoj Onofrijevoj česmi. Stanko Kokole, o.c. (bilj. 5), str. 243.

je zastao na Mljetu, odakle se zbog nepovoljnog vremena vratio u Zadar, a posjetio je Pelješac, Korčulu, Badiju, Kotor i Ulcinj. Vraćajući se iz Grčke, zastao je u Risnu, na Hvaru i Visu, u Splitu, Saloni i Trogiru. Svoja je zapažanja i dojmove s tog putovanja, s prijepisima natpisa, kratkim opisima lokaliteta, ponekim pismom i nekoliko crteža zapisao u putnoj bilježnici te u djelu *Epigrammata reperta per Illyricum*²⁶. Susreo je Jurja Benju i Petra Cipika koji su mu dali na uvid svoje prijepise natpisa sakupljene u *Codex Tragurinus*²⁷ i *Codex Iadertinus antiquus*. Ti su malobrojni tragovi dragocjeni pokazatelj razmjene između Ciriaka koji donosi vijesti iz Italije, i pripadnika prvih humanističkih zajednica u gradovima na istočnoj jadranskoj obali koji su tijekom prvih desetljeća 15. stoljeća ušli u sastav Mletačke Republike.

Osim navedenih djela, u 15. stoljeće valja datirati i rukopis s malom zbirkom od 17 solinskih natpisa koji se u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci čuva pod signaturom Vat. lat. 7019 u posjedu Ivana Lučića Trogirana. On ga je 1673. godine objavio u djelu *Inscriptiones Dalmaticae* na stranicama 24a i 24b s bilješkom “*ex schedis meis antiquis - Inscriptiones repertae Salonis*”. Među rukopisma Ludovika Muratorija²⁸ u Modeni se nalazio još jedan rukopis iz 15. stoljeća sa zbirkom dalmatinskih natpis koji je potpisao “*presbyter Marinus Marincics Albonensis canonicus m.p.*” Prvi je na ovaj rukopis upozorio Theodor Mommsen, koji primjećuje da sliči na zbirku dalmatinskih natpisa Marina Sanuda; sam svećenik Marincić još uvijek je nepoznat, a kodeks posve neproučen.

26 Kyriacus Anconitanus, *Itinerarium*, priredio Lorenzo Mehus, Firenze 1742, str. 56-57; Cyriaco Anconitano, *Epigrammata reperta per Illyricum*, s.l., s.a., str. XXIV. Zajedno s natpisima koje je sam sakupio, Ciriak je koristio Benjine i Cipikove prijepise u sastavljanju svog djela “*Epigrammata reperta per Illyricum*” s grčkim i rimskim natpisima iz Zadra, Nina, Nadina, Korčule, Kotora, Visa i Hvara. Epigrafski je materijal sakupio u djelu u 6 svezaka, *Commentarii*, najvećim je dijelom izgorio u požaru 1514. godine, a spašeni su samo odlomci rukopisa i prijepisa. Bratislav Lučin, op. c. (bilj. 2), str. 17-18, 25-26, s najnovijom bibliografijom.

27 Moguće je da *Codex Tragurinus* odražava postojanje humanističkog muzeja-lapidarija u kući Petra Cipika.

28 CIL III, 272. Antonio Lodovico Muratori (1672.-1750.) poznati je talijanski povjesničar i znanstvenik. Osim povijesnih djela, sačuvani su mu i neki etičko-moralistički radovi. Neko je vrijeme bio bibliotekar vladara Modene. Između 1739. i 1742. godine objavljeno mu je djelo *Novus thesaurus veterum inscriptionum*.

Uz trojicu začetnika epigrafskih istraživanja svakako treba spomenuti i druge važne izvore za antičku epigrafiju Dalmacije kao što su anonimni pisci kodeksa *Antiquus Venetus* (1460.), *Antiquus Lucii* koji su ili prepisivali starije ili iznosili na uvid do tada nepoznate natpise i tako obogaćivali poznavanje antičke prošlosti Dalmacije. Među mletačkim kroničarima i putopiscima neizostavno je ime Marina Sanuda (1466.-1536.) koji je sakupio i revidirao prijepise prijašnjih sakupljača i prepisivača dalmatinskih natpisa.²⁹

Među pionirima naše epigrafije istaknuto mjesto zauzima i pjesnik Marko Marulić Splitsanin (1450.-1524.). Osim radom u odvjetničkoj kancelariji svoga oca, obavljanja službe suca i egzaminatora notarskih spisa, pisanja književnih djela koja su mu donijela mnoga priznanja i svjetsku slavu, bavio se i povijesnim istraživanjima. Tri ga povijesna rada stavljaju u sam početak naše historiografije i epigrafije: prijevod hrvatske kronike "Ljetopis Popa Dukljanina" na latinski jezik (1510.), rasprava *In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt* sa pjesmom *De quattuor Ecclesiae doctoribus* i zbirka natpisa *In Epigrammata priscorum commentarius*³⁰. Iz Marulićeva je pera i podatak da je kupola Jupiterova hrama Dioklecijanove palače, sada katedrale u Splitu, bila ukrašena mozaikom.³¹ Kao vrlo

29 CIL III, 273. Njegovi "Diarii" kroničarski zapisi pisani u razdoblju od 1496. do 1536. godine sadrže obilje podataka o Dalmaciji i njezinoj povijesti. Franjo Rački je objavio izvadak pod naslovom "Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za god. 1526-1533" u: *Starine JAZU* XV (1883), str. 177-240.

30 Marulić, kao ni većina ranih epigrafičara i sastavljača epigraskih siloga nije sve natpise prepisivao izravno s kamenih spomenika, nego je ipak većinu preuzimao iz tuđih kronika. Kustos epigrafske zbirke Arheološkog muzeja u Splitu od 1976. godine Emilio Marin bavio se Marulićevim rukopisom *Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae* i o njemu objavio više radova: "Od antike do Marulića (Marulićev rukopis o solinskim natpisima)" u: *Živa antika* 27/1 (1977), str. 205-217; "Kasnoantički kontinuitet i renesansa u Dalmaciji (Marulićeva zbirka latinskih natpisa)" u: *Živa antika* 28/1-2 (1978), str. 251-257; "Od muzeja u antici do antike u muzeju" u: *Živa antika* 30/1-2 (1980), str. 245-248. Kritičko izdanje i analizu ovoga Marulićevog epigrafskog djela prema autografu na papiru koji se čuva u Oxfordu, Bodleian Library, Ms. Add. A. 25 olim 28398 (591), i sedam prijepisa koji se čuvaju u bibliotekama u Veneciji, Vatikanu, Zadru i Zagrebu, priredio je u svojoj disertaciji Bratislav Lučin, o.c. (bilj. 2), str. 290-407.

31 U rukopisu *Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae* kaže: "Stat adhuc templum Iovi quondam sacrum, nunc Domnio Martyri dedicatus, magna turris instar rotunda specie angulatum, cuius murus, ut vides, quadrato lapide rethiculataque structura constat; octo columnis ingentibus intus fulcitur, quibus aliae insident minores, quarum

obrazovan, pristupačan i razgovorljiv čovjek on je oko sebe okupio širok krug pisaca, humanista i prijatelja koji su s njim dijelili iste interese. Među onima koji su poput njega i Dmine Papalića³² sabirali salonitanske epigrafske spomenike u šetnjama po ruševinama Salone treba spomenuti Franju

quattuor e marmore porphirite cum aliis ad testitudinem usque tecti eriguntur.” Frane Bulić, “Ristauro del Vestibolo (Rotonda) del Palazzo di Diocleziano a Spalato” u: *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXXV (1912) str. 64-67, povodom restauracije vestibula koji je prijetio urušavanjem pa je trebalo osigurati zidove (1909.). U više su navrata na području vestibula pronalazeni ostatci mozaika: tako na primjer 1908. “al posto verso Nord-Owest dell’interno della Cupola, tre tesselli di mosaico di vetro color verde. Questi dopochè vennero bene cementati, furono lasciati al loro posto originario”.

32 Iz arhivskih se dokumenata o Marulićevom vršnjaku Dmini Papaliću saznaje tek da je obavljao razne komunalne dužnosti, bio gradski sudac i poklisar, te da je zapovijedao splitskom galijom na Cipru 1490.-1491. pod vodstvom Cosima Pasqualiga. Sam je Papalić bio strastveni ljubitelj starina i u svom je domu u Splitu sakupio zavidnu zbirku antičkih natpisa iz Solina. Njegov dom možemo smatrati našim prvim arheološkim muzejom, iako bi *Codex Tragurinus* mogao biti dokazom o postojanju lapidarija antičkih latinskih natpisa i u palači Cipico u Trogiru. Marulićeva je zbirka salonitanskih natpisa nastala kao “katalog” Papalićevu muzeju, kako kaže Mommsen u predgovoru CIL-a III, 274: “*musei Papalini titulos Marulus descripsit cum fide, etsi versus non retinuit nec perfecta dedit exempla. Utilitas autem syllogae eius in eo maxime consistit, quod museum illud et primus descripsit et integrum solus*”. Od natpisa koje je Marulić zapisao i komentirao danas se u predvorju Arheološkog muzeja u Splitu čuva samo pet (CIL III 2096, CIL III 1961, CIL III 1979, CIL III 2551, i CIL III 1935). Ulomak jednog je 2001. godine otkriven u podnici kora splitske katedrale (CIL III 265). Jedan je još uvijek ostao uzidan ispod stubišta u malom dvorištu palače, dobrim dijelom nečitak zbog oštećenja, nečistoće i tragova žbuke. Bratislav Lučin, o.c. (bilj. 2), str. 34-37. Ostali se nalaze u raznim talijanskim muzejima (kao natpis CIL III 1933 u Padovi, CIL III 2475 u Trevisu, CIL III 131* u Veroni) ili su zauvijek izgubljeni (CIL III, 274; “*...museum viderunt minus plenum, et antiquior quidem ille propterea quod Papalis postea demum quaedam coemit, recentiores vero quod museum offenderunt ex parte iam dispersum nec superfuerunt eo tempore tituli omnes Maruliani septem et viginti... Animadvertenda est series titulorum huius musei in lapidibus confictorum n. 130* - 136* quorum cum unus n. 131* adhuc supersit Veronae, alter n. 135* Patavium delatus nuper ibi perierit, etiam reliquos in lapidibus olim prostitisse consentaneum est.*”).

Božićevića³³ i Tomu Nigera (Crnić, Crne, Crnota),³⁴ (1450. - nakon 9. rujna 1432.) splitskog i trogirskog biskupa, poslanika bana Petra Berislavića, papinskog legata. Svoje je djelo o solinskim i splitskim biskupima "*Pontificum Salonitanorum et Spalatensium series*" napisao dobrim dijelom na osnovi epigrafskog materijala iz Salone, a potpisao ga je kao anonimni "čovjek dalmatinac, žarki ljubitelj svoje domovine i naroda".

U 16. je stoljeću od svih svjetovnih disciplina historiografija zacijelo najzastupljenija. Historiografi toga doba zadržavaju pozornost u uskom krugu događaja rodnoga grada ili pokrajine, tražeći kontinuitet povijesnih događanja i prostora i naroda od najstarijih vremena. "Pitanje se snažno nametalo preko stvarnog stanja, vlastite tradicije, kasnoantičkih izvora i suvremene europske znanosti. Bivši je Ilirik ispunjen narodima slavenskog govora, o kojima sva spomenuta vrela kazuju da su pridošlice i razoritelji u ovom dijelu negdašnjeg antičkog svijeta..." Na rubu kršćanskog svijeta, s Turcima za leđima, odsječena od prirodnog zaleđa, u mletačkoj sjeni, Dalmacija je u antičkoj prošlosti našla zalag koji ju je predstavljao kao ravnopravan dio Europe i iskazivao da je oduvijek organski povezana sa svojim zaleđem.³⁵ Za autore 16. stoljeća tipična je želja da povijest Dalmacije ili Ilirika promatraju u neprekinutom slijedu od antike do svog vremena, potaknuti željom da se "slavna prošlost" vlastitog naroda po kriteriju ge-

33 Franjo Božićević u djelu *Vita Marci Maruli Spalatensis per Franciscum Natalem, concivem suum composita* spominje Kristofora Papalića među prijateljima Marka Marulića (*non mediocri doctrina insignes et in poetica facultate admodum praestante*) napominjući da je *vir utriusque iuris consultissimus*. Usp.: Miroslav Marković, "Poetae Latini dalmatae inediti", u: *Živa antika* 2 (1952), str. 289-309, ovdje 295-296. Mario-Nepo Kuzmanić, *Splitski plemići: prezime i etnos*, Književni krug, Split 1998, str. 70-72. Kristofor je kao student prava u Padovi zabilježen 1491. i 1492. godine kao svjedok na doktorskom ispitu Splitsanina Jeronima Cipika i Trogiranina Mihovila Chiudija (*Claudius*): usp. *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1471 ad annum 1500*, a cura di Elda Martellozzo Forin, sv. II. 5. Editrice Antenore, Roma-Padova 2001, br. 1486, 1531.

34 Lovro Katić, "Novi arhivski podaci o Tomi Nigero" u: *Anali Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 4-5 (1956), str. 231-234; Henryk Damian Wojtyska, "Toma Crnić jedini Sloven nuncije u Poljskoj" u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 21 (1988), str. 35-44. Puni naslov djela glasi: *Pontificum Salonitanorum series ex scriniis Romanis et variis antiquis monumentis collecta, a viro Dalmata patriae et nationis suae amantissimo*.

35 Bruna Kuntić - Makvić, "Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII stoljeća" u: *Živa antika* XXXIV (1984), str. 155-164.

ografskog identiteta zemlje protegne u davnu prošlost o kojoj su govorili autori antičkih izvora koje su istodobno otkrivali u svojim istraživanjima. Zadržavajući se pretežno na povijest vlastitoga kraja ili rodnoga grada, “dalmatinsku” ili “ilirsku” povijest pišu kanonik, povjesničar i pjesnik Juraj Šišgorić (Šibenik, oko 1445. - 1509.) *De situ Illyriae et civitate Sibenici* dovršeno 1487. godine³⁶, Šibenčanin Martin “*Cronicon Dalmatiae et Slavoniae*”, Zadraniin Šimun Kožičić Benja (1460. - 1536.) *Monumenta vetera Illyrici, Dalmatiae, Urbis et ecclesiae salonitanae ac Spalatensis*³⁷, Dinko Zavorović (Šibenik, 1540. - 1610.) *De rebus Dalmaticis libri octo* (1603.) i *Trattato sopra le cose di Sebenico* (dovršeno prije 1585.)³⁸. Zavorović donosi 29 natpisa iz antičkog razdoblja i nekoliko važnijih srednjovjekovnih natpisa te povjesničarima vrlo važnih isprava “documenta publica” kojima potkrepljuje svoje tvrdnje i razmatranja. “Njegova zasluga u razvoju naše historiografije leži u činjenici da je prvi koji je hrvatsku prošlost obradio prema novim historiografskim principima, ali s premalo smisla za znanstvenu kritiku i nalaženje istine”³⁹.

U krugu istaknutih Šibenčana 16. stoljeća je i nadbiskup Antun Vrančić (1504.-1573.)⁴⁰ koji se na svojim brojnim putovanjima bavio i sakupljanjem

36 Djelo je ostalo u rukopisu sve do 1899. godine kada ga je u “Građi za povijest književnosti hrvatske” knj. 2. objavio M. Šrepel. Prijevod su pripremili Veljko Gortan i Ante Šupuk, a objavljen je 1981. godine pod naslovom “O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku” kao 8. svezak povremenih izdanja Muzeja grada Šibenika. Iva Kurelac, “Funkcija svjedočanstva i konstrukcije u tradicionalnoj i predkritičkoj historiografiji hrvatskog humanizma: od Jurja Šišgorića do Dinka Zavorovića” u: *Acta Histriae* 19 (2011), str. 263-280, ovdje 266.

37 Djelo se nalazilo u Arhivu rimske Kongregacije za Evangelizaciju naroda (*Propaganda Fide*). Smatra se da je izgubljeno nakon što ga je za svoj rad na monumentalnom djelu *Illyricum Sacrum* djelomično upotrijebio Filippo Riceputi.

38 Nijedno od ova dva Zavorovićeva djela nije tiskano, sačuvani su samo prijepisi koji se čuvaju u Biblioteci Marciana u Veneciji (Ms. Lat. Cl. X. Cod. XL-3652, najbolji rukopisni prijepis iz 17. st. najbliži je izvorniku, u British Museumu u Londonu te u prijepisu iz 19. stoljeća koji je dao izraditi Ivan Kukuljević, a čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu. Iva Kurelac, *Počeci historiografije u djelu De rebus Dalmaticis Dinka Zavorovića*. doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 2010; *Ista*, o.c. (bilj. 36), str. 271-276.

39 Ferdo Šišić, “Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća” u: *Jugoslavenski istorijski časopis*, god. I, sv. 1-2, Ljubljana-Zagreb-Beograd 1935, str. 22-51, ovdje 26.

40 Jadranka Neralić, “Kronologija uspona Antuna Vrančića na crkvenoj hijerar-

i prepisivanjem antičkih natpisa. Epigrafsku je znanost zadužio otkrićem gotovo kompletne verzije natpisa s opisom djela cara Augusta *monumentum Ancyranum, Res gestae divi Augusti*, 1555. godine u Ankari zajedno s Augerijem Gislenijem de Busbecquom (1522.-1592). Još uvijek svojim izvrsnim jezičnim stilom i uzbudljivim opisima plijene pažnju modernih čitalaca njegova putopisna djela o Balkanskom poluotoku i prostorima turskoga carstva koja su nastala na misijama u Tursku kod sultana Sulejmana. Njegov putopis "*Iter Buda Hadrianopolim*" iz 1553. godine sadrži nekoliko nadgrobnih i votivnih natpisa iz Niša, a djelomično ga je 1774. godine objavio Alberto Fortis u "*Viaggio in Dalmazia*".

Petar Apijan⁴¹ je 1534. godine objavio djelo "*Inscriptiones sacrosanctae vetustatis*" sakupivši i znatan broj dalmatinskih antičkih natpisa. Djelo je koristio i Ivan Lučić za svoju zbirku natpisa "*Inscriptiones Dalmaticae*" objavljenu u Veneciji 1673. godine.

Sredinom 16. stoljeća djelovao je Giambattista Giustiniano koji je pružio nekoliko interesantnih arheoloških opisa, a u djelu "*Itinerario in cui si describe la Dalmazia*" obradio je epigrafske spomenike i ostavio priličan broj etnografskih i historiografskih opisa Dalmacije.

U Heidelbergu je 1603. godine objavljeno prvo izdanje zbirke antičkih natpisa pod naslovom "*Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in corpus absolutissimum redactae*" Johanna Grutera.⁴² Među brojnim natpisima različite provenijencije koje je ovaj vrsni epigrafičar sakupio nalazi se čitav niz dalmatinskih epigrafskih spomenika. Prvim se izdanjem ovoga djela koristio i naš Lučić u zbirci "*Inscriptiones Dalmaticae*".

hijskoj ljestvici: Vatikanski izvori". u: *Zbornik o Antunu Vrančiću*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o Antunu Vrančiću. Šibenik, 11.-12. lipnja 2004. Gradska knjižnica "Juraj Šišgorić", Šibenik 2005, str. 89-111.

41 Astronom i geograf Petrus Apianus, Bienewiz ili Bennewiz, (Leising, 1501. - Ingolstadt, 1552.) u djelu *Cosmographia* iz 1524. upozorio je na pojavu da se rep kometa otklanja od sunca. Godine 1534. objavio je prvu veću zbirku grčkih i latinskih natpisa pod naslovom *Inscriptiones sacrosanctae vetustatis*.

42 Najpoznatije je djelo klasičnog filologa Janusa Grutera (Gruntere), (Antwerpen, 1560. - Berhelden kod Heidelberga, 1627.) "*Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum*". Objavljeno je u Heidelbergu 1602.-1604. u dva, te 1707. godine u Amsterdamu u četiri sveska. Radi se, za ono vrijeme, o odlično objavljenoj zbirci natpisa. Poznata je i po majstorski izrađenim kazalima koje je načinio Jos. Scaliger.

Među djelima Ivana Lučića (Trogir, 1609. - Rim, 1679.) koja su mu osigurala prvo mjesto u našoj historiografiji, ovdje se osvrćemo na dva *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, objavljeno u Amsterdamu 1666. godine, i *Inscriptiones Dalmaticae* objavljeno u Veneciji 1673. godine⁴³.

U “*De Regno...*” Lučić uključuje i nekoliko natpisa: prvi put spominje natpise CIL III 1741 iz Epidaura i CIL III 2908 iz Zadra kad govori o organizaciji Dolabeline uprave u Iliriku. Sljedeći put spominje natpise govoreći o Jaderu i Jadertinama (CIL III 2907, 2909) a posljednja skupina natpisa pojavljuje se u VI. poglavlju prve knjige u kojem razmatra povijest Salone, njezin sjaj i veličinu u antičko doba. Donosi natpise CIL III 3198, 3199, 3200 i 3201 koji govore o skrbi rimske administracije za prosperitet glavnoga centra provincije u vrijeme Dolabeline uprave⁴⁴, ali i o načinu romanizacije i podvrgavanju autohtonog stanovništva rimskoj civilizaciji. Radi se, naime, o natpisima datiranim od 16. do 20. godine poslije Krista o izgradnji mreže cesta koje su vodile od Salone prema naseljima u unutrašnjosti provincije.

U petom poglavlju I. knjige “*De Regno...*” (Cap. V. 33, 1, 21) tvrdi Lučić da su zadarski natpisi zajedno s drugim dalmatinskim natpisima stavljani na kraj djela:

“Extant aliae quoque inscriptiones ad varios usus translatae, quae in fine operis cum reliquis Dalmaticis positae sunt;”

43 Iako nam danas ova zbirka od samo 209 natpisa izgleda prilično malena jer samo s područja Dalmacije poznajemo više tisuća natpisa, i neprecizna, jer je epigrafija samo u posljednjih stotinjak godina kao znanost izuzetno napredovala, ova je zbirka u vremenu kad je nastala bila najsuvremenija i najvjerodostojnija zbirka latinskih natpisa za Dalmaciju. Theodor Mommsen, CIL III, 275: “*Iohannes Lucius ... vir summus et patriae historiae per omnes partes fundator Prudentissimo et supra suam aetatem consilio titulos quos collegerat non ut tum solebant effudit indiscretos, sed separavit secundum auctores ordinibus factis octo...*”. Lučićevu je epigrafsku zbirku obradila u neobjavljenoj magistarskoj radnji Jadranka Neralić, *Epigrafika u djelima pisaca hrvatske povijesti*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb 1988.

44 Ivo Bojanovski (1915.-1993.) 1971. godine obranio je doktorsku disertaciju pod naslovom “Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji” (objavljena je 1974. u izdanju Akademije znanosti i umjetnosti Bosne i Hercegovine), nakon višegodišnjeg proučavanja topografije i antičkih komunikacija u provinciji Dalmaciji s osobitim obzirom na sustav cesta koje su Salonu, glavni grad provincije, povezivale s bližim i udaljenijim naseljima u unutrašnjosti iz vremena uprave Publija Kornelija Dolabele, namjesnika careva Augusta i Tiberija.

Iako ova tvrdnja nije ostvarena ni u ovom izdanju iz 1666. godine, ni u sljedećim izdanjima, jasno proizlazi da je Lučić zbirku dalmatinskih natpisa namjeravao priključiti ovome djelu i da ju je smatrao njegovim sastavnim dijelom. Natpise je smatrao ravnopravnim povijesnim izvorima (kao i isprave, gradske zapisnike, suvremene kronike). Budući da nije uspio ostvariti zamisao da u jednoj knjizi objavi literarne i epigrafske izvore za povijest Dalmacije, 1673. godine u Veneciji je zajedno s Addenda vel corrigenda in opere De Regno Dalmatiae et Croatiae izašla zbirka *Inscriptiones Dalmaticae*.⁴⁵ U samom predgovoru navodi imena autora i osnovne podatke o rukopisima iz kojih je preuzeo natpise, pa tako na prvome mjestu spominje Johanna Grutera iz čije je zbirke *Inscriptiones antiquae totius orbis Romanorum* preuzeo ukupno 64 natpisa koji se na bilo koji način odnose na Dalmaciju. Kad je od drugih suradnika (Ljubavac, Apijan, de Ponte, Scaligero) imao potpunije i ispravnije prijepise, njima je nadopunio ili ispravio Gruterove prijepise.⁴⁶ Slijede tekstovi 27 salonitanskih natpisa uzidanih u zidove Papalićeve palače u Splitu koje je opisao Marko Marulić.⁴⁷ Na trećem mjestu spominje zbirku⁴⁸ od 17 salonitanskih natpisa zabilježenih u starim skedama koje je sam posjedovao. Slijede zatim 22 natpisa iz vrlo starog rukopisnog kodeksa u posjedu Valerija de Ponte.⁴⁹

45 Theodor Mommsen, (CIL III, str. 275) koji je koristio Mletački rukopis (“... *quarum inscriptionum liber manu Lucii scriptus adservatur Venetiis in bibliotheca Marciana Lat.cl.X n.241, a me non sine fructu aliquo cum edito collatus*”) Lučićevu je zbirku stavio na 26. mjesto u kronološkom popisu svojih izvora, autora i sakupljača natpisa (na prvome je mjestu Cirijak iz Ankone); *Prudentissimo et supra suam aetatem consilio titulos quos collegerat non ut tum solebant effudit indiscretos, sed separavit secundum auctores...*, riječi su velikoga Mommsena. Iako su brojni povjesničari kritički analizirali i detaljno proučili njegova povijesna djela, ova je zbirka od 209 natpisa nekako ostala po strani. Mnogi su je imali u ruci, pogledali je, konstatirali njezino postojanje i značenje, ali je nisu detaljnije analizirali i proučavali.

46 Pored oznake lokaliteta (npr. uz natpis broj 26 na 28. stranici kaže “*Enonae prope portam urbis, quam inferiorem vocant in ara lapidea*”) donosi i točne podatke od koga preuzima natpis, a kad je to potrebno – ako ima bolji prijepis - popravlja čitanje autora koji je imao slabiji ili nepotpuniji prijepis.

47 Vatikanska apostolska biblioteka: Vat. lat. 5249.

48 Vatikanska apostolska biblioteka: Vat. lat. 7019.

49 Vatikanska apostolska biblioteka: Vat. lat. 6875.

Kao petu po redu spominje zbirku od 45 natpisa iz Zadra i njegove okolice koju je preuzeo od zadarskog patricija i marljivog istraživača dalmatinskih starina, vrsnog epigrafičara i paleografa Šimuna Ljubavca. Slijede 4 natpisa iz Skradina i šibenske okolice koje je preuzeo iz zbirki Franje Divnića⁵⁰ i Karla Vrančića. Sedma je po redu zbirka od 15 natpisa koje je sam Lučić prepisao u Trogiru, Solinu i na otoku Braču. Na kraju donosi i 14 natpisa preuzetih od nama anonimnih suradnika.

U sjeni velikoga povjesničara u Zadru su djelovala dva njegova suradnika i izuzetna stručnjaka, zadarski arhiđakon Valerio de Ponte (Zadar, 1607.- srpanj 1679.)⁵¹, autor djela *Historia Ecclesiae Jadrensis*⁵² i Šimun Lju-

50 Franjo Divnić (Šibenik, 1607.- 1672.), povjesničar i doktor prava (Padova, 1634) upravo se na Lučićev poticaj bavio epigrafijom i arheologijom. Malu je zbirku natpisa Lučić upotrijebio u svojoj zbirci dalmatinskih natpisa. Iza sebe je ostavio nedovršen rukopis djela "Historia della guerra seguita in Dalmatia tra Venetiani e Turchi dall'anno 1645 sino alla pace e separatione de confini" koji su Lučić i Franjin brat Danijel preuredili i dovršili. Nije objavljeno zbog raznih poteškoća s tiskarima i zbog jednog vrlo interesantnog razloga: naime, djelo govori o tek minulim događanjima u kojima su sudjelovale i neke ličnosti na vodećim položajima "kojima ne bi bilo po volji objektivno iznošenje svih događaja kako su oni tekli. Uvijek se netko mogao naći potcijenjen ili manje istaknut od drugoga i slično": iz predgovora Duška Kečkemeta prijevodu ovoga Divnićeva djela objavljenog pod naslovom "Povijest Kandijuskog rata u Dalmaciji", Split, Književni krug, 1986, str. 38.

51 O oporuci arhiđakona de Pontea vidi: Miroslav Granić, "Oporuka zadarskog povijesnika Valerija de Ponte" u: *Grada i prilozima za povijest Dalmacije* 12 (1996), str. 389-404.

52 Ovo su djelo djelomično objavili Daniele Farlati u *Illyricum Sacrum*, V, Venezia 1775, str. 11-24, koji ga je dobio od Ante Danielija-Tommasonija. Rukopis na 64 lista zajedno s prijevodom na talijanski jezik koji je sačinio opat Gerolimo Sorini čuva se u Znanstvenoj knjižnici u Zadru, signatura MS 112. Djelomično je ovo de Ponteovo djelo, zajedno sa Sorinijevim prijevodom na talijanski početkom 20. stoljeća objavio Vittaliano Brunelli u: *Rivista Dalmatica*, Zadar 1907/8, god. IV, fasc. I, str. 101-133; 1908, god. IV, fasc. II, str. 191-233; 1909, god.V, fasc. I, str. 63-109. Donosi kratak pregled povijesnih događaja, piše o imenu Zadra i počecima naseljavanja, donosi dva antička natpisa - CIL III 2907 : August podiže bedeme i kulu, CIL III 2909 : o Trajanovom vodovodu; zatim prelazi na postanak zadarske crkve, piše o njezinim relikvijama koje se čuvaju u pojedinim crkvama, i ispravama i raznim predmetima iz života pojedinih crkava, samostana, bratovština i opata. Na kraju djela donosi popis nadbiskupa i biskupa zadarske crkve kronološkim redom i uz svakog od njih navodi najznačajnije događaje iz vremena njegove uprave crkvom.

bavac (1603.-1663.)⁵³. Obojicu je Lučić neobično cijenio i u njihove prijepise dokumenata i natpisa imao bezgranično povjerenje.

Pored raznih zaduženja koja je dobivao od Lučića, Valerio de Ponte se upravo na njegov poticaj počeo baviti i proučavanjem povijesti zadarske crkve, a zatim i epigrafijom. Godine 1675. kroz Zadar je proveo Jakova Spona i Georga Whelera na putovanju prema Grčkoj i Levantu koji o njemu kažu da je "homme scavant, qui possede bien l'histoire de son pays". De Ponte im je pokazao i rukopis svoje zbirke natpisa u kojoj je sakupio istarske i dalmatinske natpise, a uputio ih je i na najnoviji epigrafski nalaz (CIL III 2909) - pored ruševina akvedukta koji je Zadar opskrbljivao vodom pronađen je fragment natpisa koji je potvrdio da je akvedukt zaista sagradio car Trajan⁵⁴.

Iz zanimljive zbirke pisama koja su Lučić i de Ponte izmjenjivali tijekom dugog niza godina⁵⁵ doznajemo o stručnim i znanstvenim problemi-

53 Od 1631. do 1637. godine sticao je svestrano humanističko obrazovanje u Padovi gdje je postigao doktorat obaju prava. Još kao student u Padovi naslijedio je od strica polovicu obiteljskog imanja i postao isključivi nasljednik. Nakon povratka u Zadar radio je kao odvjetnik, podučavao omladinu o povijesti grada i aktivno sudjelovao u javnom i kulturnom životu grada. Bio je omiljeni član "Accademia Cinica" koju su osnovali de Ponte i G. Zaccaria i u kojoj se raspravljalo i o njegovim radovima. Oženio se vrlo kasno, u 34. godini, a iz braka s Jelenom Panizzoni imao je dva sina i dvije kćerke. Umro je 20. siječnja 1663. godine i sahranjen u obiteljskoj grobnici u crkvi sv. Marije. O ovom zadarskom patriciju, doktoru obaju prava, odličnom poznavatelju zadarske povijesti vidi i Jelena Kolumbić, "Grbovi zadarskih plemićkih obitelji" u: Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 47 (2005) str. 27-98, ovdje 43. Giuseppe Praga, "Lo "scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara" u: *Archivio storico per la Dalmazia*, Roma 1929-30, ovdje na str. 285, nam donosi i ovaj podatak: "In un ms. della Biblioteca Paravia di Zara, tra le carte Ferrari, v'è infine una piccola biografia del Gliubavaz dove, tra altro, si dice: "Era amicissimo di Giovanni Lucio, con cui tenne un regolato carteggio in varie materie di erudizione, e gli somministrò de' materiali ... Esistono ancora molte lettere originali scritte dal Gliubavaz al Lucio e così le responsive di quest'ultimo dirette al Gliubavaz".

54 Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant*, Lyon 1678, str. 87: "Cét Archidiacre s'appelle Valerio Ponte, homme sçavant, et qui possede bien l'histoire de son pays. Il me fait voir parmi ses Livres un manuscrit des inscriptions d'Istrie et de Dalmatie". Milenko Pekić, „Whelerovo viđenje Zadra 1675. godine“ u: *Diadora* 10 (1988), str. 205-225.

55 Korespondencija Lučić - de Ponte broji 146 pisama od kojih je najstarije upućeno 23. lipnja 1651. godine iz Trogira, dok je posljednje Lučić napisao 13. prosinca 1678.

ma koji su se svakodnevno nametali u izradi djela “*De Regno...*”, nailazimo na molbe da prepíše kakvu ispravu iz samostanskih arhiva sv. Krševana, sv. Marije, sv. Kuzme i Damjana, provjeri poneki natpis ili mu dostavi podatke o zadarskom teatru i amfiteatru (pisma broj 22 i 23).

“Con qual occasione sovienmi, che nella Chiesa di S. Donato (se mal non mi ricordo) vi sia sotto uno de quelli pilastri un inscrittione, che e tutta sepolta in terra, e non se ne puo vedere lettera alcuna. Et allhora quando le inviai l’indulgenza per le scale, hebbi pensiero di ricercarla, ma mi dimenticai scriverglielo, che procurasse con quelli confrati di farla scoprire, et copiata inviarmela, accio con l’altre, che tutte ho posto insieme, et unitele con altre ultimamente inviatemi da Trau, le possi mandar a stampar in Olanda.”⁵⁶

Kad je u vezi s jednim natpisom preuzetim od Grutera (1060,8) bio u nedoumici - radi li se o modernom natpisu pogrešno prepisanom ili o pravom antičkom natpisu, a nije mogao sam provjeriti, zamolio je de Ponte da ga pronade (“se la memoria non m’ingranna, parmi quest’inscrittione essere, o sopra, o vicina al loro Batisterio”), pročita pažljivo svako slovo te da ga o svim pojedinostima izvijesti.⁵⁷

Među najznačajnije Lučićeve suradnike svakako spada i Zadrani Šimun Ljubavac, o čemu svjedoče njegova brojna pisma upućena de Ponteu.

Jedno od prvih pisama datirano je 16. listopada 1651. godine iz Trogira kada je Lučić nagovorio generalnog providura za Dalmaciju G. Foscarinija da baš njemu povjeri pisanje rasprave koja bi dokazala i dokumentirala pravo Venecije na kraljevske prerogative i nakon eventualnog gubitka Kandijskog kraljevstva. Ljubavac je ovu ponudu spremno prihvatio i već je krajem 1652. godine rasprava pod naslovom “*Prerogative di Dalmazia*” na

godine, nepunih mjesec dana prije smrti. Do 1896. godine zbirka se nalazila u posjedu obitelji de Ponte. Te je godine posredovanjem Luke Jelića otkupljena za “Hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti Bihać” u Splitu. Bare Poparić, “Pisma Ivana Lučića Trogirana” u: *Starine JAZU* 31 (1905), str. 276-320 i *Starine JAZU* 32 (1907), str. 1-97. Objavljen je tek izbor od 104 pisma od kojih samo neka u cijelosti, ostala samo u najzanimljivijim detaljima.

56 Bare Poparić, “Pisma Ivana Lučića Trogirana” u: *Starine JAZU* 32 (1907), str. 1-97, ovdje 45, pismo br. 68 datirano iz Rima 27. rujna 1669. godine.

57 Bare Poparić, o. c. (bilj. 55), str. 40, pismo br. 63. (Rim, 23. lipnja 1668.).

deset rukopisnih araka bila dovršena⁵⁸. Naslove drugih Ljubavčevih djela poznajemo samo prema Lučićevim navodima, iz podataka u djelima suvremenika te iz popisa njegove ostavštine. Uz djela *De situ Illyrici*, *Rivoluzione di Clissa*, *Diarii di Zara*, *Bellum Dalmaticum*, *Memorie di Zara*, Ljubavac je ostavio i popis zadarskih biskupa i nadbiskupa te zbirku starih natpisa iz Zadra i okolice kojom se poslužio Lučić. Da ga je cijenio kao vrsnog epigrafičara potvrđuje u predgovoru kada, nabrajajući autore od kojih je preuzeo natpise kaže “*antiquitatum Dalmaticarum indagator diligentissimus*”⁵⁹. U svome drugom djelu, “*Storica disertazione del contado e territorio di Zara*” nakon kratkoga povijesnog uvoda govori o lokalitetima zadarske okolice i njihovim karakterističnim motivima, spominje i poneki natpis, ali nijednog ne donosi u cijelosti⁶⁰.

Jacob Spon i George Wheler su na svom putovanju po Dalmaciji posjetili gradove Pulu, Zadar, Split, Solin, Trogir, Herceg Novi, Budvu i Ulcinj i u svakom od njih zabilježili karakteristične spomenike, priče iz povijesti grada i natpise koje su mogli vidjeti, a spominju i pojedince koje su upoznali. U svojim putopisima koji su nastali nakon ovoga putovanja⁶¹ detalj-

58 U Znanstvenoj se knjižnici u Zadru čuva rukopis pod naslovom “*Discorso sulla Dalmazia*” na talijanskom i latinskom jeziku na 52 rukopisne stranice kojim bi mogla biti naknadno prerađena i proširena ova rasprava (br. 21007).

59 Iohannes Lucius, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venetiis 1673, str. 3. Šimun Ljubavac je u neobjavljenom rukopisu pod naslovom *Romanorum inscriptionum illustrator* ostavio zbirku natpisa iz Zadra i njegove okolice koji su otkriveni do polovice 17. stoljeća. Iz nje je Lučić objavio 45 natpisa, a prema njegovim je prijepisima korigirao i dopunjavao natpise koje je preuzeo od drugih autora, tako na primjer ispravlja natpis na str. 13 koji preuzima od J. Grutera, 24, 12, (CIL III 2904 iz crkve sv. Donata u Zadru). Zbirku je koristio i Theodor Mommsen, CIL III, 275. Boško DESNICA, “Šimun Ljubavac, jedan dalmatinski erudit XVII vijeka”, *Glasnik Primorske Banovine*, Split 1(1938), ovdje 176; Miroslav Kurelac, “Povijesni zapis nazvan “Anonimna kronika” u rukopisu Naučne biblioteke u Zadru” u: *Historijski zbornik XXIII-XXIV* (1970-71), str. 363-374. Iako je sam Lučić jedino Ljubavca smatrao sebi ravnome i jedino prema njemu osjećao pritaženu zavist, on je u našoj historiografiji, a osobito u epigrafici, još uvijek gotovo nepoznat.

60 Najznačajnije je Ljubavčevo djelo “*Storica dissertazione del Contado e Territorio di Zara del dott. Simeone Gliubavaz, dedicata a S. E. Leonardo Foscolo, provveditor generale di Dalmazia e Albania*” u zadarskoj Znanstvenoj knjižnici, signatura MS 459, samo djelomično objavljeno u časopisu “*La Domenica*” 1890/91. godine. Vidi i Franjo Smiljanić, “Neka topografska zapažanja o prostornoj organizaciji teritorija sela Tršci” u: *Archeologia Adriatica* III (2009), str. 257-272.

61 Jacob Spon je pod naslovom “*Voyage d’Italie, de Dalmatie, de Grece et du Le-*

no opisuju mjesta, ljude i doživljaje na putu. Obavještavaju nas o mnogima koji su im pružili gostoprimstvo i podatke o povijesti mjesta koja su posjetili. Saznajemo tako i za Trogiranina po imenu Dragatzo⁶² koji im je pokazao svoju zbirku natpisa (vjerojatno uzidanih u zidovima palače) i dao im informacije o svome gradu. Poput Dragatza i nekih drugih plemića, vjerojatno je i splitski književnik i svećenik Juraj Dragišić de Caris u 17. stoljeću u dvorištu svoje barokne palače sakupio nekoliko natpisa i kamenih spomenika i imao mali lapidarij⁶³.

Važnih priloga našoj epigrafiji dao je viški svećenik dr. Ante Karamaneo-Matijašević (1658.-1721.) koji također pripada krugu onih koji su odgojeni na talijanskim sveučilištima, koji su odlično poznavali talijanski i latinski jezik i književnost, a sa zanimanjem su pratili i staru povijest svojih gradova. On sam nije objavio niti jednu raspravu, ali iz njegovih pisama koja je izmjenjivao s brojnim suvremenima doznajemo o povijesti stare Isse, o hagiografskim, epigrafskim i arheološkim problemima koji su ga poticali na istraživanja⁶⁴. Matijašević je 1700. godine u raspravi "Riflessioni sopra l'istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona e martire" potaknuo zanimljivu povijesnu i arheološku polemiku: on je dokazivao da sveti Dujam nije bio učenik sv. Petra i mučenik pod Trajanom 107. Godine, nego pod Dioklecijanom, te da ne počiva u Splitu, nego u Rimu. Njegovo

vant" u Lyonu 1678. godine prvi objavio svoju knjigu. Nezadovoljan nekim dijelovima ove knjige George Wheler je 1682. godine u Londonu objavio svoje viđenje putovanja u knjizi pod naslovom "A Journey into Grece by George Wheler in company of dr Spon of Lyons".

62 Knjiga J. Spona je objavljena 1688. g. u Bologni u prijevodu na talijanski jezik (Znanstvena knjižnica Zadar, signatura 96-I) i iz nje donosimo ovaj citat: "Incontrammo ancora a Traù un'altro letterato chiamato il sig. Dottore Dragatzo, che ci fece vedere alcune Inscrizioni antiche nel suo giardino, e ci diede informazione delle particolarità del paese." str. 16. Vidi također Emilio Marin, "Od muzeja u antici do antike u muzeju" u: *Živa antika* 30/1-2 (1980), str. 245-248.

63 Cvito Fisković, "O splitskom književniku Jurju Dragišiću de Caris", Izdanje Muzeja grada Splita knjiga 12, Split 1962, str. 1-32, ovdje 23.

64 U raspravi posvećenoj istaknutom poznavatelju prošlosti Visa Grga Novak kaže: "Matijašević je bio u svoje vrijeme prvi arheolog Dalmacije od Zadra do Kotora. Njemu se obraćaju i Zadrani i Ninjani i Trogirani i Splitsani i Dubrovčani i Hvarani i Perastani i Kotorani, i on svima njima odgovara dostojno naučenjaka svoga vremena i u mogućnostima svoga vremena." Grga Novak, "Antun Matijašević Karamaneo" u: *Anali Histroijskog Instituta JAZU u Dubrovniku* 4-5 (1956) str. 455-482.

je mišljenje u potpunosti potvrđeno arheološkim istraživanjima koja je u Solinu proveo don Frane Bulić i na temelju natpisa. Opat Alberto Fortis koji je u Dalmaciji bio prvi put 1765. godine, a zatim se više puta u nju vraćao, u djelu "Viaggio in Dalmazia" objavljenom 1774. godine hvalio je Caramanea, a spominje i ovu njegovu raspravu o sv. Dujmu⁶⁵.

U muzeju Correr u Veneciji čuvala se zbirka pisama koja su izmjenjivali Caramaneo i kanonik, doktor teologije Jakov Salečić (1678.-1747.) koji se također bavio sakupljanjem i tumačenjem antičkih natpisa⁶⁶.

Iz Postira na Braču bio je Nikola Michieli-Vitturi (1654.-1721.) koji se bavio epigrafijom i napisao je disertaciju o novčićima prvih rimskih careva nađenih na Braču⁶⁷.

Isusovci Filippo Riceputi (1667.-1742.), Daniele Farlati (1690.-1773.) i Jacopo Coleti (1734. - 1827.) i njihov projekt *Illyricum Sacrum* obilježili su historiografiju Dalmacije tijekom 18. stoljeća. Naime, Filippo Riceputi je 1697. godine počeo sakupljati građu za crkvenu povijest Ilirika. Uskoro mu se pridružila skupina ljubitelja povijesnih znanosti - svećenici, redovnici, kanonici i župnici kojima su arhivi crkvenih institucija bogati arhivskim gradivom bili nadohvat ruke, za njih su sakupljali isprave, djela starih pisaca i natpise. Neumornim se radom na prikupljanju materijala za ovo opsežno djelo istakao Pacifico Bizza (Rab, 1695. - Split, 1756.) koji je 17. siječnja 1746. godine postao splitskim nadbiskupom. On je zaslužan za osnivanje prvoga javnog muzeja u Splitu, *Museum Spalatinum archiepiscopale* 1750. godine, najvjerojatnije po uzoru na ono što je osobno često viđao u rimskim susretima s papom Klementom XI. (Giovanni Francesco Albani, Urbino 1649. - Rim, 1721.).⁶⁸ U atriju svoje biskupske palače uzidao je 62 antička latinska natpisa koja je u Saloni sakupio isusovac Zaccaria. Većinu

65 Alberto Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, 1774, str. 165. Pod naslovom *Put po Dalmaciji* prijevod ovoga djela objavljen je 1984. godine; Mate Maras je priredio prijevod s talijanskog, a Darko Novaković s latinskog jezika.

66 Grga Novak, o.c. (bilj. 64), str. 460; Ante Dračevac, "Salečićeva teološka disertacija: (STh, I, q. 36, a. 2,2) u: *Bogoslovska smotra* 65 (1995), 2, str. 196-203.

67 Šime Ljubić, "O napredku arheološke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji" u: *Rad JAZU* 80 (1878), str. 148-164, ovdje 150.

68 Daniele Farlati. *Trogirski biskupi. S dodacima i ispravcima Jacopa Coletija*. Prijevod s latinskog Kažimir Lučin. Uvod i bilješke: Jadranka Neralić. Biblioteka Knjiga Mediterana 58. Književni krug Split, 2010, str. 11, bilj. 18.

ovih natpisa prepisivali su razni prepisivači. Splitski je kanonik Jeronim Bernardi po nalogu nadbiskupa Bizze poslao prijepis ovih natpisa Farlatiju u Padovu; kanonik i prokancelar metropolitanske crkve Petar Aleksandar Bogetić (1718.-1784.) u danas izgubljenom rukopisu *Inscriptiones antiquae ex marmoribus salonitanis a Petro Alexandro Boghetich cive Spalatensi fideliter descriptae*, s namjerom da ih dade Farlatiju, prepisao je 38 natpisa. Petar Aleksandar Paravia (1797.-1848.g.) mnogo je kasnije prepisao 43 natpisa iz ove zbirke koja je u raznim preseljenjima stradala, pa je Theodor Mommsen tijekom svoga posjeta 1867. godine našao samo 35. Ova je zbirka nadbiskupa Bizze poslužila kao jezgra epigrafske zbirke novoga državnog muzeja u Splitu, najstarijeg u našoj zemlji.

Opat Alberto Fortis je u djelu "Viaggio in Dalmazia" spomenuo zadarskog liječnika dr. Antu Danieli-Tomasonija koji ga je velikodušno ugostio u svome zadarskom domu, pravom malom muzeju. Bilo je tu statua od mramora većih dimenzija iz Nina, brojnih natpisa iz raznih dijelova Dalmacije (čak i 3 ulomka grčke psefizme s Visa), ali i bogata kolekcija rimskih i grčkih novčića.⁶⁹ Nasljednici doktora Danieli-Tomasonija prodali su ovu bogatu i dragocjenu zbirku u Udine.⁷⁰

U popisu zaslužnih dalmatinskih epigrafičara 18. stoljeća ističe se učeni benediktinac i član Akademije natpisa u Parizu Anselmo Banduri (1671.-1743.), autor brojnih epigrafskih i numizmatičkih djela.⁷¹

Rudjer Bošković (1711.-1787.) na svom putovanju u Carigrad sa prijateljima svratio je i do ruševina Troje. O svojim je dvodnevним istraživanjima tlocrta i položaja zgrada napisao opširno izvješće u kojem je protumačio i natpise koje je tada pronašao.⁷²

69 Alberto Fortis, o.c. (bilj. 65), str. 16-17.

70 Mate Suić, "Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici" u: *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 16-17 (1969), str. 61-104.

71 Šime Ljubić, o.c. (bilj. 67), str. 18; Viktor Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1980², str. 24.

72 Željko Marković, "Rudjer Bošković", dio II, Zagreb 1969, str. 612.: "Bošković je opisao to istraživanje idućih dana ploveći prema Carigradu u svome Izvještaju o ruševinama Troje, koje se nalaze ispred Teneda, prema opažanjima Prasnje Nj. Preuzv. G. Pietra Corraera, dok je u rujnu 1671. išao kao mletački poslanik u Carigrad, uputivši se i sam da izvidi lično dobar dio... U mnoštvu porazbacanih mramornih odlomaka, stupova, glavica i druge građe našao je Bošković i napisao. On je, koliko mu je dopuštao

Mihovil Sorgo, Sorkočević, (1739.-1796.), član rimske akademije degli Arcadi, bavio se starinama i sakupio više natpisa iz starog Cavtata, Epidaurum,⁷³ a u svome je domu okupljao mnoge učene ljude, među njima i opata Alberta Fortisa.

Ivan Alethy, Aletić, (1668.-1743.) i njegov sin Antun (umro 1774.) sakupljali su u Dubrovniku kamene spomenike - skulpture i natpise i ostale starine te u svojoj kući postavili sustavno uređen muzej.⁷⁴

Krajem 18. i na samom početku 19. stoljeća epigrafijom se bavi Makaranin Josip Pavlović-Lučić (1755.-1818.). Nakon što su tijekom Drugoga svjetskog rata stradali u bombardiranju, antički su natpisi uzidani u njegovoj kući u Makarskoj preneseni u dvorište barokne crkve sv. Filipa Nerija na obali. Među njegovim brojnim i vrijednim djelima ističu se zbirke Marmora Macarensia (1789.) te Marmora Tragurensia (1811.) u kojoj je obradio većinom solinske natpise iz zbirke u trogirskom vrtu nadbiskupa Ivana Luke Garagnina,⁷⁵ još jednog nastavljača tradicije dalmatinskih lapidarija kojemu je Daniele Farlati posvetio drugi svezak *Illyricum sacruma*.

Andrija Ciccarelli (1759.-1823.), svećenik iz Pučišća na otoku Braču, sakupio je u djelu "Osservazioni sull'isola di Brazza e sopra quelle nobiltà" (Venezia, 1802.) mnoge spomenike iz prošlosti svoga otoka i među njima nekoliko antičkih natpisa.⁷⁶

Svestrani se Julije Bajamonti (1744.-1800.) istakao i u povijesti i arheologiji. Za sobom je ostavio rukopis "Memorie della città di Spalatro" u kojem raspravlja o postanku Splita, imenu i položaju grada, stanovništvu i znamenitim ličnostima, antičkim i srednjovjekovnim građevinama, Dioklecijanovom vodovodu, staroj Saloni, o natpisima koji su tamo prona-

vrijeme i sredstva za mjerenje kojima je raspolagao, po svom običaju pomno sve razgledao i tačno zabilježio."

73 Šime Ljubić, o.c. (bilj. 67), str. 283.

74 Verena Han, "Nekoliko podataka o jednom dubrovačkom muzeju iz 18. vijeka i njegovim vlasnicima" u: *Muzeji* 9 (1954), str. 110-115.

75 Danica Božić-Bužančić, "Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 18 (1970), str. 145-159, ovdje 145; Fani Cega, "Povijest knjižnice obitelji Garanjin Fanfonja u Trogiru s posebnim osvrtom na namještaj i stare kataloge" u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 29 (1996), str. 129-137; Jasna Jeličić-Radonić - Darko Pereža, "Topografija antičke Salone (II). Istraživači Salone u XIX. stoljeću" u: *Tusculum* 3 (2010), str. 167-203.

76 Šime Ljubić, o.c. (bilj. 67), str. 152.

đeni. Od 1898. godine kada ga je nabavio don Frane Bulić, rukopis od 149 stranica ovog djela čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.⁷⁷

Posjeta cara Franje I. godine 1818. Dalmaciji označila je početak novog načina rada i na polju arheologije. Zadivljen ljepotom i bogatstvom arheoloških spomenika u Solinu car je upozorio na potrebu osnivanja muzeja u kojem bi se oni čuvali, ali i novih arheoloških istraživanja. Već je 1820. godine dekretom određeno da se podigne muzej arheoloških spomenika (prvi u našoj zemlji) i da se započne sa sustavnim iskopavanjima. Uskoro su prvi stručnjaci toga muzeja Karlo Lanza (umro 1834.) i njegov sin Francesco Lanza (1808.-1892.) - ravnatelj od 1863. do 1872. godine, te Franjo Carrara (1812.-1854.),⁷⁸ preuzeli svoje dužnosti i izvještaje s iskopavanja i znanstvene rasprave objavljivali kako u dnevnim listovima, tako i u našim i inozemnim znanstvenim časopisima.

U ovome su muzeju, smještenom u neuglednoj zgradi pored istočnog zida Dioklecijanove palače, našli mjesto i natpisi iz zbirke nadbiskupa Bize. Arheološki su spomenici tijekom niza godina preseljavani kojekuda, po raznim skladištima u raznim dijelovima grada, uništavani i gubljeni, tako da je danas od ove zbirke ostalo samo pet natpisa⁷⁹. Nova zgrada namijenjena isključivo potrebama zaštite spomeničke baštine sagrađena je tek 1914., a useljena 1921. godine, pa su kameni spomenici tek tada dobili odgovarajuću zaštitu.

U Korčuli, gradu koji svoj statut ima već u 13. stoljeću, početkom 19. stoljeća Matija Kapor (1789.-1842.) bavi se epigrafijom i numizmatikom: napisao je nekoliko radova, a u vrtu svoje kuće uzidao je i više natpisa koje je sakupio istražujući otok⁸⁰.

77 Ivan Milčetić, "Dr Julije Bajamonti i njegova djela" u: *Rad JAZU* 192 (1912), str. 97-250.

78 Marko Špikić, *Francesco Carrara. Polihistor, antikvar i konzervator (1812.-1854.)*. Biblioteka Knjiga Mediterana 59. Split, Književni krug, 2010.

79 "U vrijeme careva posjeta još je postojala nadbiskupska zbirka natpisa koju je utemeljio nadbiskup Bizza, a nalazila se u nadbiskupskoj kući blizu stolne crkve. U carevu dnevniku o tome piše: "Mnoge starine i natpisi još su tu. Tu ima mnogo kamenja i nadgrobnih natpisa, pa basreliefa koji su pohranjeni u kući nadbiskupa, u velikoj prizemnoj sobi". Dio te zbirke, u kojoj su i spomenici iz Marulićeva i Papalićeva posjeda još od XV. stoljeća, kasnije je prenesen u splitski Arheološki muzej, ali većina je nestala i samo je pet natpisa sačuvano do danas." Jasna Jeličić-Radonić - Darko Pereža, o. c. (bilj. 75), str. 174.

80 Nikša Petrić, "Arheološka istraživanja otoka Hvara" u: *Hvarski zbornik* 3, Split

U Starom Gradu na otoku Hvaru rad trojice zaljubljenika u lokalnu povijest dovest će do razvoja arheologije kao znanstvene discipline: Petar Nisiteo (Nisetić) se poviješću počeo baviti tridesetih godina 19. stoljeća; Nikola Ostojić i nadalje Šime Ljubić.

Na svom je putovanju Dalmacijom Theodor Mommsen 1852. godine odsjeo u kući Petra Nisitea (1774.-1866.), Hektorovićevoj palači Tvrđalj koju je naslijedio kao potomak ove obitelji, i rekao za njega da je uistinu častan čovjek, *senex venerabilis vere*. Tom je prigodom Mommsen na poklon dobio zbirku solinskih natpisa koju je Nisiteo zapisao uz velike troškove i znatan trud, a vidio je i njegovu bogatu numizmatičku zbirku.⁸¹ Svoje je radove i rasprave iz područja arheologije objavljivao u dalmatinskim listovima "Gazzetta di Zara" i "La Dalmazia"⁸². Liječnik Nikola Ostojić († 1848.) svoje je radove o natpisima iz Narone, Zadra, Cavtata i Makarske objavljivao u časopisima "Gazzetta di Zara" i "La Dalmazia" koji su citirani u CIL-u III.⁸³ Hvaranin Šime Ljubić (1822.-1896.) jedno je od najcjenjenijih imena naše arheologije uopće.⁸⁴ Ostavio je brojne tragove svoje djelatnosti i na području epigrafije koju je studirao u Beču i gdje je 1857. godine Theodoru Mommsenu predao na uporabu zbirku starih natpisa koje je sam zapisivao. Uz njegovo je ime vezan i početak rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu i osnivanje znanstvenih i stručnih publikacija ovih ustanova. Franjo Rački je, naime, 1867. godine, kao predsjednik Akademije, predložio Ljubića u članstvo Akademije, zadovoljan njegovim uspješnim radom u venecijanskim arhivima gdje je ispisao tisuće stranica arhivskih dokumenata. Bu-

1975, str. 243-268, ovdje 244.

81 Mladen Nikolanci, "Petar Nisiteo - Nisetić kao arheolog", Hvar u prirodnim znanostima - simpozij, Zagreb 1977, str. 199-203; D. Miličić, "Bilješke o radu Petra Nisitea", *ibid.*, str. 206.

82 Neki od naslova njegovih epigrafskih radova: "Quattro iscrizioni greche trovate a Cittavecchia", "Lapidi di Narona", "Iscrizioni", "Di alcune epigrafi greche di Faria", "Varia lezione di due lapidi e opinione degli scavi di Salona", "Una lapide romana a Kistagne". O arheološkim se pitanjima konzultirao sa svojim suvremenicima - Matija Kapor iz Korčule i uglednim arheolozima širom Europe poput Brauna iz Rima i Steinbuechela iz Beča; Nikša Petrić, o.c. (bilj. 80), str. 243-244.

83 Nikša Petrić, o.c. (bilj. 80), str. 244; Mladen Nikolanci, o.c. (bilj. 81), str. 200.

84 Marin Zaninović, "Šime Ljubić - utemeljitelj Hrvatskog arheološkog društva", *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*, Zagreb 1981, str. 29-37.

dući da je i u Splitu bio kustos i ravnatelj Arheološkog muzeja (od 1858. do 1863.), imenovan je i kustosom Arheološkog odjela Narodnog muzeja, a od 1871. do 1892. godine bio je i njegov ravnatelj. Mnogo je truda uložio u organizaciju i sređivanje muzejskih zbirki koje je popunio spomenicima koji bi zasigurno završili u zbirkama privatnih sakupljača u zemlji i inozemstvu⁸⁵.

Prva je polovica 19. stoljeća važna za osnivanje muzeja⁸⁶ - početkom dvadesetih godina osnovan je Arheološki muzej u Splitu (djelovao je doduše u neprikladnim prostorima koji nisu pružali adekvatnu zaštitu vrijednoj baštini). Godine 1830. osnovan je muzej u Zadru koji je djelovao kao središnja ustanova te vrste za Dalmaciju, a puno kasnije osnovani su i muzeji u manjim, ali jednako važnim središtima poput Dubrovnika (1872.), Osijeka (1877.), Poreča (1884.) Rijeke (1892.) i Pule (1902.). Ovi su gradovi sa svojim institucijama i danas vodeća arheološka središta.⁸⁷

85 Pojedine su zbirke opisivane u glasilu Muzeja: Viestnik Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu, čiji je prvi svezak objavljen 1870., a drugi 1876. godine; stručnjacima Muzeja je poslužio i kao katalog. U časopisu Rad JAZU koji je izdavala Akademija, objavio je Ljubić i nekoliko radova iz epigrafije: "Arheološke crtice" (Rad 1), "O upraviteljnih Dalmacije za rimskoga vladanja" (Rad 31), "Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju" (Rad 65) u kojem je objavio natpise iz rukopisa Dominika Zavorovića kojeg je našao u venecijanskoj biblioteci Marciana te iz rukopisa Cicogna iz iste biblioteke koji sadrži brojne dalmatinske natpise. Boraveći na istraživanju u Veneciji imao je u rukama i Marulićev rukopis u Lučićevu prijepisu koji sadrži samo salonitanske natpise, pod signaturom Ital. cl. XI. n.67 s naslovom "Iscrizioni Salonitane antiche raccolte ed illustrate da Marco Marulo". Objavio ga je u tekstu "*Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae*" u: Rad JAZU 36 (1876), str. 83-90 i Rad JAZU 37 (1876), str. 91-102, sa svim pogreškama iz originala: *Nos totum opus damus fideliter sicut in Marciano codice Lucii nunc extat, non solum tanquam monumentum vetustissimum epigrammatum patriae nostrae, verum etiam tanquam praeclarum testimonium Marulanae industriae hisce in studiis.*" Od 1878. do 1892. godine pod njegovim je uredništvom objavljeno 14 svezaka "Viestnika Hrvatskoga arheološkoga društva" u kojima su objavljeni njegovi brojni vrijedni prilozi.

86 Godine 1844. nakon mnogo dopisivanja između austrijske vlade i Hrvatskoga sabora u sklopu Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva u Zagrebu utemeljena je arheološka i numizmatička zbirka sa zbirkom pečata kojoj su prvi ravnatelj i kustos bili Mijo Sabljar i Šime Ljubić.

87 Pored ovih muzejskih ustanova, razvoj arheologije također je poticala i usmjerala Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale iz Beča koja je imala mrežu svojih konzervatora za spomenike iz prehistorije, grčkog, rimskog i srednjovjekovnog razdoblja te za arhive u Zadru, Splitu, Du-

U glasilu splitskoga Arheološkog muzeja “*Bullettino di archeologia e storia dalmata*” koji izlazi od 1878. godine na talijanskome jeziku, a čiji su prvi urednici bili Mihovil Glavinić i Josip Alačević, objavljavani su rezultati istraživanja Mihovila Glavinića i Frane Bulića na salonitanskim antičkim i starokršćanskim nekropolama. Od svih je salonitanskih nekropola i groblja najveće zanimanje javnosti pobudilo starokršćansko groblje u Manastirinama.⁸⁸ Najveći dio epigrafske zbirke Arheološkog muzeja u Splitu, koja danas broji više od 6000 spomenika uglavnom iz antičke Salone (ali i s područja rimske provincije Dalmacije), stvorio je svojim marljivim radom sam don Frane Bulić. Stotine i stotine natpisa nađenih u Solinu i širom Dalmacije objavljivao je u “*Bullettinu*” koji je u svojim počecima imao pretežne karakteristike epigrafskog časopisa pod utjecajem Theodora Mommsena, u “*Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts*” te od 1886. do 1894. u katalogu Arheološkog muzeja pod naslovom “*Inscriptiones quae*

brovniku i Kotoru koji su čuvali i sakupljali spomenike i izvještavali o slučajnim nalazima (ili s vlastitih iskopavanja) na svome području. Glasilo ove ustanove “*Mitteilungen*” na njemačkom jeziku od 1856. godine te “*Jahrbücher für Altertumskunde*” i “*Jahrbuch des Kunsthistorisches Instituts*” objavljuju radove Josipa Alačevića (sudbeni savjetnik koji je najprije pomagao ravnatelju Glaviniću, a zatim do 1888. godine i Frani Buliću), Mihovila Glavinića (ravnatelj Muzeja od 1873. do 1883. godine), Frane Bulića (1846.-1934.), Simona Rutara, Luke Jelića i drugih konzervatora.

88 Iskopavanja groblja i bazilike počeo je 1874. godine Mihovil Glavinić, od 1883. godine nastavio Frane Bulić uz povremenu pomoć Luke Jelića. Na temelju ovih iskopavanja nastali su radovi iz područja starokršćanske arheologije, kasnoantičke povijesti, hagiografije i martirologije stručnjaka poput učenog bolandiste H. Delehaya, J. Zeillera, F. Bulića i J. Bervaldija koji su u Bogoslovskoj smotri 1913. godine objavili rad “*Kronotaksa solinskih biskupa*”. To je najvažniji Bulićev doprinos povijesti splitske crkve temeljen na autentičnim arheološkim, epigrafskim i arhivskim izvorima koji će novi nalazi samo nadopuniti, ali mu njegovu praktičnu vrijednost i aktualnost neće umanjiti. Godine 1898. iskopavanja na Manastirinama vodio je Rudolf Egger, tadašnji tajnik austrijskoga Arheološkog instituta. Godine 1929. u Beču je objavio opširno djelo pod naslovom *Forschungen in Salona II* u kojem je obradio arhitektonske, hagiografske i epigrafske spomenike Manastirina. U njemu se biranim i pohvalnim riječima izražava o natpisima starokršćanskog perioda: “*Die Inschriften von Manastirine bilden eine geschlossene Reihe, die etwa sechs Jahrhunderte umspannt; und solche Reihen sind selten* (str. 64). Brojni vrijedni nalazi te preko 300 natpisa iz dugog razdoblja korištenja groblja izazvali su zanimanje stručne javnosti širom svijeta upozorivši na važnost ovog lokaliteta, pa je 1894. godine u Splitu i Solinu održan I. međunarodni kongres starokršćanske arheologije. Tada počinju i dalje se razvijaju veze don Frane Bulića s mnogim slavnim europskim epigrafičarima kraja 19. i početka 20. stoljeća.

in c.r. museo archaeologico Salonitano Spalati asservantur".⁸⁹ Stalno je surađivao s Theodorom Mommsenom koji je sa svojim suradnicima radio na objavi svih poznatih latinskih natpisa u *Corpus inscriptionum latinarum* (CIL), u čijem su trećem svesku iz 1873. godine te u Suplementima mjesto našli naši antički latinski natpisi. Sam je Mommsen 1867. godine boravio u Dalmaciji i sakupljajući i bilježeći natpise prošao kroz neke tada teško pristupačne krajeve, susreo mnoge ljude, a neke je susrete i poneku anegdotu zabilježio u predgovoru. Pored svih suplemenata ova je edicija, koja je epigrafiji dala strogo znanstvene osnove, ubrzo postala nepotpuna jer se novi natpisi otkrivaju gotovo svakodnevno, a tehnika proučavanja i objavljivanja natpisa danas je daleko naprednija nego je bila u 19. stoljeću. Pa ipak, rad bez CIL-a modernom je epigrafičaru nezamisliv. "Bullettino" je ostao glavna publikacija koja je objavljivala novootkrivene natpise na svojim stranicama i nakon što je objavljen CIL. Mommsen je neprestano pratio "Bullettino" i iz njega preuzimao natpise koje bi Bulić objavio, i o epigrafskim se pitanjima s njime savjetovao. Njihova su pisma često objavljivana u "Bullettinu". Bulićev profesor epigrafije i antičke povijesti u Beču (1878.) i Mommsenov nasljednik u Berlinu Otto Hirschfeld⁹⁰ također je putovao Dalmacijom sakupljajući natpise za treći svezak CIL-a, a 1884. godine je u društvu s Bulićem i R. Schneiderom sakupljao i prepisivao natpise na lokalitetima i u muzejskim spremištima za Suplementa CIL-a.⁹¹

U Splitu se Frani Buliću 1920. godine kao zamjenik ravnatelja pridružio još jedan student Bečkog sveučilišta, Mihovil Abramić (1884.-1962.). Ovaj je Puljanin nakon završenog studija u Beču radio kao ravnatelj Arheološkog muzeja u Akvileji. Vodio je brojna iskopavanja u Ptuju, Solinu i na Visu, a rezultate svojih istraživanja objavljivao je u "Vjesniku za ar-

89 Ovaj je katalog objavljivao u razdoblju od 1885. do 1894. g. u programu c. k. velike gimnazije u Splitu. Natpise je Bulić prema sadržaju podijelio na 11 skupina: 1. *tituli sacri*, 2. *domus imperatoria*, 3. *tituli legatorum Aug. pr. pr. et presidum prov. Dalmatiae*, 4. *tituli militares*, 5. *tituli municipales*, 6. *tituli de artibus et opificiis*, 7. *tituli sepulcrales*, 8. *varia*, 9. *tituli graeci*, 10. *tituli christiani*, i 11. *inscriptiones quae in tegulis, lateribus, in instrumento domestico, in fistulis etc. impresae uel insculptae sunt*. Š. Ljubić se vrlo povoljno izrazio o ovome radu svog kolege Bulića u Viestniku HAD-a god. X, sv. 1, 1887. g. kada je bio objavljen tek prvi svezak (str. 31-32).

90 Emilio Marin, "Msgr. Frane Bulić i evropski epigrafičari" u: *Živa antika* 34 (1984) str. 233-236.

91 Opsežno je izvješće o tom putovanju objavio je R. Schneider u: *Archeologisch-epigraphische Mitteilungen* 9 (1885).

heologiju i historiju dalmatinsku” koji je od 1920. godine uređivao u suradnji s F. Bulićem, a od 1929. i pedesetim sveskom samostalno. Od 1921. godine kada su arheološke zbirke Muzeja preseljene u novu zgradu, radio je na suvremenoj znanstvenoj obradi materijala. Ravnateljem Arheološkog muzeja bio je od 1926. do 1950. godine kada je izišao prvi poslijeratni broj “Vjesnika”.

Između dva svjetska rata nastupilo je razdoblje u kojem nije bilo mnogo novih arheoloških istraživanja, ali se obrađivala i objavljivala već postojeća arheološka građa. Tada započeta suradnja s danskim fondom Rask-Oersted koji je financirao istraživanja u Saloni, nastavljena je i nakon II. svjetskog rata. Arhitekt Ejnar Dyggve je na temelju istraživanja u Saloni napisao nekoliko vrijednih studija i rasprava te knjigu *History of Salonitan Christianity* (Oslo, 1951.) u kojoj je donio i nekoliko natpisa ključnih za povijest Salone i provincije Dalmacije i njima europsku znanstvenu javnost upoznao s bogatom spomeničkom baštinom Dalmacije.

Dugogodišnji predsjednik JAZU, povjesničar i arheolog Grga Novak (1888.-1978.), između ostalog bavio se i antičkom poviješću Dalmacije pa se u svojim radovima poslužio i epigrafskim izvorima za rješavanje pojedinih povijesnih pitanja.⁹²

Duje Rendić-Miočević (1916.-1993.) veliko je ime naše poslijeratne antičke arheologije, epigrafije i numizmatike. Godine 1948. doktorirao je na Sveučilištu u Zagrebu s epigrafskom temom “Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije” koja je 1950. godine objavljena u “Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku”⁹³. Uz njegovo je ime vezano i osnivanje Arheološkog instituta Filozofskog fakulteta kojemu je bio ravnatelj. Bio je i ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu, a kao član brojnih domaćih i inozemnih institucija dao je važan doprinos poznavanju antičke

92 Grga Novak, “Pogled na prilike radnih slojeva u rimskoj provinciji Dalmaciji” u: *Historijski zbornik* 1 (1948) str. 129-152; “Isejska i rimska Salona” u: *Rad JAZU* 270 (1949); “*Questiones Epidauritanae*” u: *Rad JAZU* 339 (1965) str. 97-140.

93 VAHD, Prilog III, 52. svesku, Split 1948. Za bibliografiju D. Rendića-Miočevića vidi *Ljetopis JAZU* 73 (1969) str. 243-247, *Ljetopis JAZU* 81 (1979) str. 399-405. Knjiga pod naslovom *Carmina epigraphica* objavljena je 1987., a 1989. su u jednoj knjizi naslovljenoj “Iliri i antički svijet” sakupljeni svi njegovi radovi o Ilirima. Obje su knjige izdanja Splitskoga književnog kruga.

povijesti naših krajeva i afirmaciji naše arheološke znanosti u europskim razmjerima. Proveo je brojna terenska istraživanja arheoloških lokaliteta, a ovdje ističemo iskopavanja (od 1952. nadalje uz prekide) na antičkom delmatskom središtu Rideru, rimski municipium Riditarum, koje je ostavilo izuzetno vrijednu epigrafsku građu sa zanimljivim onomastičkim pojavama na temelju koje je objavio niz vrijednih i nenadmašenih radova.⁹⁴ Iako je poslije njega nekoliko istraživača proučavalo onomastička pitanja s teritorija Ilira, on je još uvijek najbolji poznavalac ove izuzetno zanimljive materije važne za poznavanje života ovoga naroda. Brojne je radove posvetio istraživanju izvora o predrimskoj i rimskoj Saloni. Naročito su značajni njegovi radovi posvećeni starokršćanskom razdoblju u kojima je iznio nove dokumente, nova stajališta i spoznaje kako o tipologiji i interpretaciji baptisterija i kompleksa oko njega, namjeni njegovih aneksa, tako i tumačenju pojedinih nadgrobnih natpisa.

Branimir Gabričević (1915.-1996.) kao asistent za antičku arheologiju i epigrafiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pridružio se Viktoru Hoffilleru od 1949. godine. S temom "Mitrijački spomenici na teritoriju rimske Dalmacije" doktorirao je 1952. godine, a od 1954. na mjestu ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu zamijenio je Duju Rendića-Miočevića koji prelazi u Zagreb na Filozofski fakultet. Objavio je nekoliko priloga o grčkoj koloniji Isi, bavio se zaštitom Dioklecijanove palače, urbanizmom grčkih kolonija na Jadranu. Proučavajući epigrafsku građu splitskog muzeja i novootkrivene natpise, objavio je radove u kojima iznosi potpuno nova gledanja na razne aspekte života rimskih stanovnika Dalmacije.⁹⁵

94 Duje Rendić-Miočević, "Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije" u: prilog III VAHD LII (1949); "Onomastička pitanja s teritorija ilirskih Dalmata" u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. VI (1951) str. 33-47; "Novi ilirski epigrafički spomenici iz Ridera (*Municipium Riditarum*)" u: *GZM* n.s. VI (1951) str. 49-64; "Novi i neobjelodani natpisi iz Dalmacije" u: VAHD LIII (1952) str. 211-232; "Ilirske onomastičke studije - I. Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira" u: *Živa antika* 10/1-2 (1960), str. 163-171; "Princeps municipii Riditarum" u: *Arheološki radovi i rasprave* II (1962), str. 315-334.

95 Branimir Gabričević, "Dva priloga poznavanju urbanističkog razvoja antikne Salone" u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje VAHD) LIII (1952), str. 155-162; "Question de la datation du sarcophage de l'abbesse Jeanne", *Disputationes salonitanae* 1970, Split 1975 str. 96-101; Marin Zaninović, "Antička arheologija u Hrvatskoj" u: *Opuscula archeologica* 11-12 (1987), str. 1-77, ovdje 37.

Ime Mate Suića (1915.-2002.) vezano je uz organizaciju prve poslijeratne arheološke djelatnosti u Zadru.⁹⁶ Od 1945. godine je kustos, a od 1947. do 1966. ravnatelj Arheološkog muzeja u Zadru.⁹⁷ Pod njegovim su vodstvom vođena prva arheološka istraživanja u samom Zadru (Forum, 1948.) koji je u ratu teško stradao, i na lokalitetima širom antičke Liburnije⁹⁸. Služeći se arheološkim i povijesnim izvorima, u svojim radovima obrađuje pitanja municipalnog uređenja i urbanizacije Liburnije i rimske provincije Dalmacije. Bavio se i ostacima rimske limitacije i katastarske podjele zemljišta oko kolonija na istočnoj jadranskoj obali o kojima je objavio više radova u našim arheološkim i povijesnim časopisima⁹⁹. Svoja je istraživanja sintetizirao u knjigama *Antički grad na istočnom Jadranu* (Zagreb, 1976.) i *Zadar u starom vijeku* (Zadar, 1981.).

Od 1957. godine u Arheološkom je zavodu Filozofskog fakulteta radio Marin Zaninović (1930.-), najprije kao asistent, a od 1978. godine kao redoviti profesor. Doktorsku je disertaciju "Delmati i njihova uloga u antičkom Iliriku" obranio 1965. godine i objavio pod naslovom "Ilirsko pleme

96 Marin Zaninović, o.c. (bilj. 95), str. 29-31.

97 Na Odsjeku za arheologiju zadarskoga Filozofskog fakulteta nakon odlaska M. Suića u Zagreb, od 1967. godine antičku arheologiju predaje Julijan Medini koji je svoja znanstvena istraživanja usmjerio na proučavanje antičkih kultura u provinciji Dalmaciji: "Rimska i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana" u: *Materijali XII*, Zadar 1976, str. 185-207; "Kult Apolona Likijskog u Jaderu" u: *Diadora* 5 (1970), str. 131-146. Istaknut je i njegov doprinos poznavanju antičkih javnih gradnji i munificencijama na području antičke Liburnije: "Epigrafički podaci o munificencijama i ostalim javnim gradnjama iz antičke Liburnije" u: *Radovi Filozofskog fakulteta* 6 (1969), str. 45-74.

98 Mate Suić, "Izvještaj o arheološkim iskapanjima u Zadru" u: *Ljetopis JAZU* 55 (1949), str. 199-221; "Novi antikni epigrafički spomenik iz Nina", u: *VAHD LII* (1950), str. 53-58; "Liburnski nadgrobnni spomenik" u: *VAHD LIII* (1952), str. 59-97; "Novi natpisi iz sjeverne Dalmacije" u: *VAHD LIII* (1952), str. 233-248; "Neobjavljeni rimski natpisi iz sjeverne Dalmacije" u: *VAHD LIV* (1952), str. 207-214; "Orijentalni kultovi u antičkom Zadru" u *Diadora* 3 (1965), str. 91-128; "Bribir (*Varvaria*) u antici" *Starohrvatska prosvjeta* III/10 (1968), str. 217-234; "Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici" u: *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 16-17 (1969), str. 61-104; "Najnoviji natpisi iz Burnuma" u: *Diadora* 5 (1970), str. 93-129.

99 Mate Suić, "O municipalitetu antičke Salone", u: *VAHD LX* (1958), str. 11-42; "*Municipium Varvariae*" u: *Diadora* 2 (1961), str. 179-198; "Nekoliko pitanja u vezi s municipalitetom antičkog Zadra" u: *Zbornik Zadar*, Zagreb 1964, str. 117-128.

Delmati¹⁰⁰ u IV. i V. knjizi godišnjaka Centra za balkanološka ispitivanja 1966. i 1967. godine. U ovome je radu proučio svu do tada poznatu epigrafsku građu pomoću koje je mogao rasvijetliti vitalne aspekte života ovog ilirskog plemena - ekonomiku, političku povijest, duhovni život, teritorijalnu rasprostranjenost. Proučava epigrafske spomenike, povijesne izvore o antičkim naseljima, pitanja njihova naseljavanja, teritorijalne rasprostranjenosti, municipalnog uređenja; pitanje prisutnosti vojnih jedinica i vojničku problematiku¹⁰¹.

Mnogi su strani autori doprinijeli proučavanju naše antike i njezinih epigrafskih spomenika. Nemoguće je navesti sva imena, no nezaobilazni su ipak radovi Andrasa Mòcsyja (1929.-1986.), profesora antičke arheologije i epigrafije u Budimpešti, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkrieg* (Budimpešta, 1959.) i *Pannonia and Upper Moesia* (1974.); Géze Alföldyja, profesora antičke povijesti u Heidelbergu koji je pored djela *Bevölkerung und Gessellschaft der römischen Provinz Dalmatien* (1965.) sastavio i onomastički priručnik *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien* (1969.); te Johna J. Wilkesa koji je 1969. godine objavio monografiju "Dalmatia" o antičkoj povijesti Dalmacije, te nekoliko radova o epigrafskim spomenicima iz Dalmacije.¹⁰²

100 Marin Zaninović, "Ilirsko pleme Delmati", *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* IV, (Centar za balkanološka ispitivanja 2), Sarajevo 1966, str. 27-92, i V, Sarajevo 1967, str. 5-101.

101 Rad "Burnum - castellum - municipium" u: *Diadora* 4 (1976); "Rimska vojska u razvitku antike na našoj obali" u: *Materijali XII* 1976, i "Područje Neretve kao vojni mostobran rimske antike" u: *Izdanja HAD-a*, sv. 5, stavljaju ga u vrh poznavalaca ove problematike u srednjoj Europi.

102 J. J. Wilkes, "Equestrian rank in Dalmatia under the Principate" u: *Adriatica* 1970, str. 529-551; "Boundary stones in Roman Dalmatia" u: *Arheološki vestnik* XXV (1976), str. 258-274.

HISTORICAL SOURCES FOR ANCIENT EPIGRAPHY IN DALMATIA

Jadranka Neralić

Original scientific paper

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10, 10000 Zagreb

First evidences we have on collecting, copying and studying ancient epigraphic monuments written in Latin on the territory of Dalmatia can be traced as back as the 1430s and are tied to the early representatives of the European Humanism: Ciriaco Pizzicolti († 1452) from Ancona and two representatives of the early humanist communities in Dalmatia – Giorgio Begna († 1437) from Zadar and Peter Cipico († 1440) from Trogir. Similarly to their Florentine contemporaries Coluccio Salutati and Poggio Bracciolini, the two Dalmatians eagerly searched for ancient codices in the old and rich libraries of the Benedictine abbeys of St Chrysogonus in Zadar and St John the Baptist in Trogir. They collected and copied the works of ancient Greek and Roman authors as well as the inscriptions they could find built into the walls of city palaces or scattered throughout their districts, which proves the existence of the earliest humanist lapidary-museums in Dalmatia.

In Zadar an early humanist community comprising high-positioned local clergy, intellectuals, classical antiquities admireres as well as foreign travellers was active around the St Chrysogonus abbey and its abbot Peter Crissava (1421-1447), and continued their activities well into the second half of the 15th century throughout the pontificate of archbishop Maffeo Valaresso (1450-1494).

Their codices, nowadays kept in the most important European libraries, containing copies of ancient authors' works, highlight their high education level, their interests in ancient and actual political and rhetoric themes, the presence of early humanistic museums-lapidaries in their palaces. Flourishing humanist community was also active in Split at the turn of the 15th century around Marko Marulić (1450-1524), author of the major sylloge *In epigrammata priscorum commentarius* containing numerous latin inscriptions collected in the nearby Salona and kept in the private palace museum of his close friend Dmine Papalić.

Dalmatian historiography and epigraphy were greatly indebted by the works of Dinko Zavorović (1540-1610) from Šibenik and Ivan Lucić-Lucius (1609.-1679.) from Trogir. In the collection of 209 inscriptions, *Inscriptiones Dalmaticae* published in Venice in 1673, Lucius took over inscriptions from Marko Marulić, Peter Apianus and Jan Gruter, some were copied by himself in Trogir, Solin and Brač, others were transcribed for him by his friends, contemporary scholars Šimun Ljubavac and Valerio de Ponte from Zadar as well as Franjo Divnić and Karlo Vrančić from Šibenik.

Important contributions to epigraphic studies in Dalmatia are given by dr Ante Caramaneo-Matijašević (1658-1721) a cleric from the island of Vis described as „the first archeologist of Dalmatia from Zadar to Kotor“ by the historian Grga Novak; Jakov Salečić (1678-1747) from the island of Korčula, Nikola Michieli Vitturi (1654-1721) from Postira on the island of Brač, and a whole group of clerics gathered around the project *Illyricum Sacrum* who collaborated with the Gesuit scholars Filippo Riciputi (1667-1742), Daniele Farlati (1690-1773) and Jacopo Coleti (1734-1827). Outstanding among them is the figure of Pacifik Bizza (1695-1756), archbishop of Split from 1746, who financially supported the project and personally participated in collecting the manuscripts. Archbishop Bizza organized the first public museum, *museum spalatinum archiepiscopale*, in the atrium of his Split residence in 1750, probably having in mind the epigraphic lapidary in the Vatican palace he had the chance to visit during his frequent meetings with pope Clement XI (Giovanni Francesco Albani, 1649-1721).

Josip Pavlović-Lučić (1755-1818) had a fine collection of ancient inscriptions in his own house in Makarska. Himself the author of *Marmora Macarensia*, he published the *Marmora Traguriensia* in 1811, a catalogue of epigraphic monuments from Solin collected by Archbishop Ivan Luka Garagnin, another illustrious successor of the Dalmatian tradition of private lapidary-museums.

Two years following the 1818 visit of the Austrian Emperor Francis I to Dalmatia, it was decreed to establish the first Archeological museum in Split. Very soon Karlo and Francesco Lanza and Franjo Carrara were employed, and the remnants of the Archbishop Bizza's collection were moved in. As early as 1878 the Museum's official magazine, „Bullettino di archeologia e storia dalmata“ began publishing the results of researches and excavations carried on the Salonitan ancient and paleochristian necropolises

and cemeteries, and continued to publish newly discovered inscriptions long after the *Corpus inscriptionum latinarum* was published by Theodor Mommsen.

Dalmatian epigraphy was greatly indebted by the studies of Peter Nisiteo/Nisetić (1774-1866), Nikola Ostojić († 1848) and some of the most illustrious names among the Croatian archeologists active during the second half of the 19th and throughout the 20th centuries Šime Ljubić (1822-1896), Frane Bulić (1846-1934), Mihovil Abramić (1884-1962), Grga Novak (1888-1978), Branimir Gabričević (1915-1996), Mate Suić (1915-2002), Duje Rendić Miočević (1916-1993) and Marin Zaninović (1930).

Key words: Dalmatia, latin epigraphy, humanists, humanistic circles of Zadar, Trogir and Split, private epigraphic collections, museums